

N. IORGA

O ȘCOALĂ NOUĂ
ISTORICĂ

CONFERINȚE ȚINUTE LA „LIGA CULTURALĂ“:

BUCUREȘTI

MAIU 1936

O ȘCOALĂ NOUĂ ISTORICĂ

Conferințele d-lui prof. N. Iorga la Liga Culturală
— Maiu 1936 —

I

Doamnelor și Domnilor,

Intâiu trebuie să vă cer scuze că v'am deranjat, și v'am deranjat în legătură cu un subiect despre care s'ar putea spune că este mai potrivit pentru Academia Română. La Academia Română mi-am făcut datoria pe care mi-am simțit-o față de una din multele falsificări ale istoriei Românilor cari trec astăzi sub titlul de „Școală Nouă“, „școală nouă“ a cării origine, care nu este de loc științifică, ci politică, și nu politică de acum, ci politică mult mai veche, o veți afla dvs. în a doua conferință, de Miercuri seară.

La Academia Română am făcut ceia ce am crezut că trebuie să fac, și ceia ce am spus acolo a avut răsunetul pe care îl poate avea, mai mare, mai mic, după loc și împrejurări, dar eu mă simt dator să aduc înainte seria aceasta de falsificări așa zice: injurioase ale Istoriei Românilor, — veți fi de aceeași părere cu mine când veți vedea de ce este vorba — m'am simțit dator să o aduc înaintea opiniei publice, câtă există la noi; așa dori să fie mult mai întinsă pentru că ea este un factor în conducerea unui popor, dar din nenorocire, din cauza sistemului de educație, din cauza unor anumite influențe de cerc re-

strâns care urmăresc scopurile lor, opinia publică la noi este foarte redusă și toate eforturile pe care le facem câțiva pentru a o învia aduc rezultate numai aproximative, foarte modeste și foarte aproximative. Da, cred că trebuie adus înaintea dv. câți sântei, și cari, fără îndoială, puteți să duceți opiniile pe care le-ați culege din expunerea mea din această seară și mai departe, contribuind la crearea acelei opinii publice ale cărui dimensiuni așa de restrânse le arătam chiar acum. Eu am crezut că trebuie să fac apelul acesta la opinia publică pentru mai multe motive.

Unul dintre motive este acela că pentru mine — și părerea aceasta nu mi-o poate schimba nimeni — istoria nu este o materie de studiu asemănătoare cu fizica, asemănătoare cu chimia, cu trigonometria ș. a. m. d.: ea este un element esențial în formarea sufletului unui popor. Noi trăim cât dă Dumnezeu, dar viața noastră se întărește prin viața generațiilor care ne-au precedat și, chiar când o generație este slabă, dacă-și dă sama că șiruri întregi de oameni vrednici au fost înainte, ea se întărește, iar, când o generație este tare, dar ea simte un gol sau o rușine în urma sa, aceasta îi slăbește toate puterile.

Prin urmare ca profesor de istorie, ca un atât de vechiu profesor de istorie, eu am căutat totdeauna să fac din catedra mea și un mijloc de a întări puterile poporului meu. Acum, unele persoane zic: „falsificând“: o să discutăm această falsificare și o să se vadă unde este falsificarea cea adevărată, care nu este fără îndoială la noi, la generația pe care, acum foarte puțin înfățișată — ai miei în cea mai mare parte nu mai sunt vii, — sânt adus să o reprezint și am datoria să o apăr în toată munca, în toată onestitatea și în toate intențiile bune, în toată opera folositoare pe care această generație a făcut-o și în domeniul istoriei, precum a făcut-o și în creația acestei minunate țări pe care numai cu încordarea tuturor mijloacelor morale ale tuturorora o putem apăra de primejdiile care din toată părțile se adună împotriva ei.

Eu cred că oricine are nu numai dreptul, dar are datoria să se intereseze de felul cum se alcătuieste, de felul cum se preface, de felul cum se revoluționează și se tăgăduiește istoria unui popor, căci acesta este un element sufletesc al fiecăruia, iar elementele acestea sufletești se adună și într'un moment

pot să dea forța aceia mare a unui popor înainte căreia nu mai poate fi nicio împotrivire.

Uitați-vă dv. la Italiani. Credeți că strălucitul triumf pe care l-au repurtat cei pe cari sunt foarte mândru că, în clipele cele mai grele, am putut să-i ajut cu mijloacele mele puține — și am trimis chiar astăzi o telegramă d-lui Mussolini cu acest cuprins: „Am fost cel d'întâiu la sforțare, țin să fiu cel din urmă la triumf“, — dar credeți dvs. că Italianii au biruit numai cu mașinile lor, credeți că numai ceia ce a făcut armata a hotărît? Dar a hotărît atitudinea întregii societăți italiene; dacă armata nu ar fi fost susținută de un întreg popor îngustat în viața sa și în toate ale sale, amenințat în tot ceia ce orice societate civilisată ține să aibă ca mijloace materiale, de sigur că astăzi n'ar flutura steagul cu crucea albă a Savoii pe ruinele fumegânde al unei barbarii în sfârșit zdrobite.

Acesta este unul din motivele pentru care eu fac apelul acesta la sufletele dv. și prin sufletele dv. fac apel la sufletele celorlalți. Dar mai este și un alt motiv.

În momentul de față studiile istorice și rezultatele lor au ajuns să fie la îndemâna oricui are un condeiu în mână. Presa cea mare, presa cea mică, presa cea bună, presa cea mult mai puțin bună și aceia care nu este bună de loc, toată presa aceasta, se ocupă de istorie și de istorici, se ocupă de concluziile celui alt. Și, dacă este lucrul așa, apoi să se dea voie oricui să vie înaintea unui public mai larg și în fața presei reprezentate, cum este astăzi onesta presă a „Universului“, și în fața altei preze care se poate întâmpla să nu fie reprezentată sau are motive să nu fie reprezentată, prin urmare să se dea voie oricui s'o aducă și înaintea opiniei publice, dar și înaintea presei care va auzi, dacă vrea să audă, ceia ce formează obiectul discuției din această seară.

Pentru a vă învedera pînă unde merge amestecul oricării preze în discutarea chestiunilor istorice am adus și două dovezi. Iată, cu privire la comunicarea de ieri dela Academia Română a apărut în ziarul *Lupta* un articol intitulat *Mihai Viteazul* și în articolul acesta, după ce se laudă cartea d-lui Panaitescu, pe care criticul care iscălește Deșcă o apreciază ca: „valo-roasă ca documentare științifică“ — oricine poate fi împotrivă, din moment ce d. Deșcă este pentru, chestiunea s'a terminat, —

după ce d. Deșcă apreciază foarte mult cartea d-lui Panaitescu despre Mihai Viteazul — și veți vedea dv. ce este în această carte: nu vreau să vă stric plăcerea sau neplăcerea de a asculta anumite lucruri la locul și rîndul lor —, iată ce se spune mai departe: „nu toate argumentele și observațiile d-lui Iorga sînt convingătoare“ — eu aș fi dorit să conving pe d. Deșcă, dar d. Deșcă nu se lasă convins; îmi pare foarte rău și nu știu ce argumente s'ar putea întrebuița, poate o intervenție, poate o conversație personală, particulară cu Domnia Sa să ajungă la mai bune rezultate decât expunerea dela Academia Română. Dar mai zice un lucru d. Deșcă: în fond se poate întâmpla ca Mihai Viteazul să fi fost și fiul unei cărciumărese și al unui tată necunoscut, dar de ce n'am păstra noi o legendă, căci popoarele se hrănesc din legende? Prin urmare în numele legendei se cere grațierea lui Mihai Viteazul de sabia cumplită a d-lui Panaitescu. Vă puteți închipui figura lui Mihai Viteazul mare așa cum era, avînd în fața sa figura d-lui Panaitescu cu trei P. și, pe de altă parte, d. Deșcă oprind sabia d-lui Panaitescu și zicînd: „în numele ziarului „Lupta“, îți cer să grațiezi pe acest individ fără tată și cu mama cărciumăreasă“.

Dar iată un alt organ, care organul acesta, s'ar zice, este de dreapta. Se chiamă „Sfarmă Piatră“: un domn teribil sfarmă piatră, presupun în dinți și, dacă nu mă înșel, este profesor de Universitate, ba încă la Teologie. Și d-sa judecă toată Istoria Românilor pe care am de gînd să o scriu și iată care este concluzia d-sale care nu înțeleg de ce nu mă descurajează de loc. În articolul: „In legătură cu istoria Românilor—răspunsul d-lui C. Giurescu“ (căruia i-a mîncat un C.; eu cred că ar fi făcut mai bine să-i mănânce pe amîndoi), se socoate cartea la care eu lucrez ca o „catastrofă care ne pîndește“. Și mai departe: „căci, dacă până acum „persoana“ — adecă eu — „ca un Dumnezeu, a schimbat cursul apelor, a mutat Bacăul la vărsarea Moldovei în Siret“ (acum treizeci de ani s'a strecurat această greșală), „a făcut din Murcia și Cadiz porturi mediteraniene“ (și aceasta se găsește undeva în nu știu ce carte a mea, dar aceasta se poate întâmpla când a scris cineva cât am scris eu), „neîndoios „Istoria Românilor în zece tomuri va muta oceanele, va surpa munții și va ciocni planetele!“ — dar deocamdată a făcut să sară în sus o inteligență umană

aşa de remarcabilă ca aceia a mâncătorului de stânci care scoate ziarul „Sfarmă Piatră“.

Atunci, dacă, pe de o parte, ştiinţa istoriei naţionale este un mijloc de putere al unui popor, dacă mijlocul acesta trebuie să-l aibă fiecare şi, dacă, atunci când există o controversă, fiecare poate să-şi aibă părerea, dacă, pe de altă parte, lucrurile acestea ajung în judecata oricui, atunci înţelegeţi foarte bine că este o scuză pentru acest îndemn pe care am îndrăznit să vi-l fac dv. de a asculta în două conferinţe un proces care cred că este prea mare pentru a fi tratat numai în marginile solemne, dar totuşi foarte înguste, ale Academiei Române.

Domnilor şi doamnelor, dar pentru ca expunerea aceasta să aducă într'adevăr un folos, să-mi daţi voie să fixez o anume împărţire în subiectul acestei conferinţe, dacă voiţi s'o numiţi aşa, în subiectul acestei mărturisiri la care mă cred obligat.

Întâiu o să vă arăt: *dacă* a fost tendenţioasă şi falsificatoare şi *de ce* a fost tendenţioasă, şi nu falsificatoare, istoria Românilor mai veche, până la generaţia mea.

Al doilea, o să vă arăt care a fost atitudinea generaţiei mele faţă de felul cum cei mai apropiaţi dintre predecesori au tratat istoria acestui neam.

După aceia vă voi arăta cum, la un anume moment, o parte din tinerii istorici, nu toţi: o parte, din motivele pe care le veţi cunoaşte mai bine Miercuri, deci o parte din tineri cari vor fi arătaţi aşa cum sânt, s'au ridicat întemeind o şcoală nouă istorică împotriva noastră, falsificatorii. Cuvântul a fost pronunţat de la început şi a fost menţinut şi se menţine şi până acum ca un calificativ pentru tot ceia ce a făcut o generaţie în care se cuprinde şi un filolog aşa de obiectiv, aşa de rece cum a fost Ioan Bogdan şi un om de şcoală vieneză, aşa de sever, aşa de împiedecat de multe ori, adus chiar la neputinţa de a produce din prea multe scrupule, cum a fost Dimitrie Onciul. După ce vă voi arăta cum s'a anunţat şcoala cea nouă, vă voi arăta şi cum a lucrat ea, ce a introdus ca noi adevăruri istorice împotriva falsificaţiilor noastre. Şi la urmă va fi o parte care cred că poate fi considerată ca fiind cea mai importantă dintre toate: în ce lucrări străine s'au strecurat imediat îndreptările, şi cum s'au aplaudat din răputeri adevărurile „obiec-

tive“ ale școlii celei noi, — și aceasta când? În momentul când împotriva noastră, de pretutindeni, și pe calea operelor filologice și istorice, se duce o luptă de fiecare moment pe care dv. nu aveți de unde s'o cunoașteți, dar înaintea căreia noi ne găsim și ar trebui sforțările solidare ale noastre ale tuturor, și tineri și bătrâni, și tineri cu mintea bătrână și bătrâni cu inima tânără, cari ar putea să stea alături ca să ducă lupta aceasta de apărare care trebuie neapărat să lovească în dușmanii ce se înmulțesc zi de zi și au influență asupra judecății lumii civilizate, a lumii culte în ce privește drepturile și începuturile poporului românesc.

Încep întâiu cu istoria *preocupată*, tendențioasă de odioasă, pe care eu n'o numesc falsificatoare.

Noi ne-am găsit cândva, în secolul al XVII-lea, în rândul cel din urmă al popoarelor în ce privește prețuirea. Valahi, Moldoveni, Munteni toți aceștia erau priviți în Ungaria, în Polonia, în Europa Centrală, în Europa Apuseană ca un popor semi-barbar care, deși locuiește un pământ, nu poate îndreptăți prin nimic rămânerea lui pe acel pământ, deci ca niște oameni cari, în interesul civilizației, ar trebui să fie măturați. Și, atunci, supt influența ideilor Renașterii, supt influența învățământului în școlile latine, mai ales în școlile latine din Polonia, s'a ridicat o generație de boieri moldoveni, oameni de foarte mare merit: Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, și s'a mai ridicat cineva care a făcut strălucite studii în Italia, la Veneția, la Padova: Constantin Cantacuzino Stolnicul, care a îmbrățișat toate provinciile poporului românesc, gândindu-se și la Românii din Macedonia, a căror apărare a luat-o față de anume atacuri ale Grecilor și, în operele lor pe care este adevărat că le-au scris numai în românește și, astfel, n'au avut răsunet, au căutat să arăte că noi suntem aici un popor vechiu și de mare ispravă, care, în împrejurări extrem de grele, neavând răgazul pe care l-au avut alții, am încercat să facem o operă care a folosit tuturor acelora cari erau la spatele și puținel *după* spatele nostru și cari, în împrejurările acestea, s'au putut desvolta cu mult mai bine decât noi. Și după aceia a răsărit o minte așa mare ca a lui Dimitrie Cantemir, care a cuprins în considerațiile sale poporul românesc în întregime, care a afirmat că noi, cari nu eram numai oamenii din regiunile dacice, cuntem cei pe cari nimic nu i-a putut clinti de aici.

Astăzi se poate spune mai mult — că noi nu represintă numai ceia ce a fost în Dacia, ci o lume mult mai veche, care era dincolo de Dunăre, și Dunărea represintă ceva pe care îl treceam cu pasul larg al poporului nostru de pe malul stâng pe malul drept și de pe malul drept pe malul stâng, stăpâni în cea mai mare parte pe amândouă aceste maluri. Cum suntem, ca rasă, acum. Când m'a întrebat Ion Brătianu, pe vremea războiului balcanic, și trebuia să ieie o anumită atitudine, — el avea un gând pe care eu îl socoteam puțin îndreptățit și putând să aducă urmări pe care desigur că nu le dorea nici el, și care în orice caz nu puteau să se împace cu idealul național, nici cu anumite concepții morale pe care le avea poate și el, dar în momentul acela nu cu aceiași claritate cum le aveam eu —, când m'a întrebat: „Unde sunt Români dincolo de Dunăre? Arată-mi care ar fi harta așezărilor dincolo de Dunăre“ — poate oarecare amintiri de vechi planuri, ca anexarea Vidinului pe care o dorise bătrânul Brătianu, — atunci i-am spus: „Ia o linie și unde Dunărea intră la Nord, continuă linia, trage o linie dreaptă care să plece dela Cazane și să meargă până la Marea Neagră: în toate acele înfundături se găsește populația românească“. Dar odinioară populația românească se întindea până foarte departe, legăturile cu Macedonia erau foarte strânse; mi s'a întâmplat ca și în unele ținuturi sârbești să găsesc Români neînsemnați în cărțile de etnografie, sate întregi, pe cari când îi întrebai; „pe dv. cine v'a adus aici?“, îi spuneau că nu i-a adus nimeni, că au fost totdeauna acolo, că merg la școala sârbească, dar, când se întorc înapoi, sunt ceia ce au fost părinții, moșii și strămoșii lor.

Inchid parentesa. Dar iată o întregă opera tendențioasă a vechii istoriografii. De sigur în ea era ca scop apărarea drepturilor noastre, dar întrebarea este: falsificat-o vre unul din acești corifei ai vechii istorii românești, au avut ei acest gând: „știi că este cutare adevărul și cu toate acestea îl calc pentru a minți în folosul poporului meu?“. Dar nu era așa: oamenii aceștia nu știau lucruri pe care le știm noi, nu puteau privi chestiunile dintr'un punct de vedere din care le putem privi acuma; toți aceștia erau suflete calde, fără îndoială, dar, în același timp, erau și caractere de o onestitate perfectă și care nu meritau de sigur să fie imbroșcați cu desprețul ace-

loră cari, având la îndemână metode mai sigure și argumente mai puternice, nu au zis tot așa ca ei.

A venit o a doua serie de represintanți, tot așa de tendențioși, ai interpretării trecutului românesc: marii Ardeleni, cari au cunoscut în parte ceia ce scriseseră Moldovenii, de și n'au cunoscut de loc ceia ce scrisese Constantin Stolnicul Cantacuzino. A venit modestul Clain-Micul, a venit aprinsul Șincai, a venit, hotărît și îndărătnic, dar, în același timp armonios și așezat, Petru Maior, a cărui influență, pentru că lucrările lui au fost tipărite, a fost mult mai mare, și acolo, și în părțile noastre, și au provocat și discuții cu lumea străină. Ce au afirmat ei? Exact ce afirmaseră Moldovenii; adică: noi am fost totdeauna aici, am fost o nație de ispravă, iar, dacă n'am făcut mai mult, e pentru că împrejurările nu ni-au îngăduit aceasta, așa că avem dreptul să trăim în aceleași condiții în care trăesc alte neamuri venite mai târziu și așezate lângă noi, cărora li îngăduim o viață potrivit cu puterile lor, dar și noi să avem dreptul de a trăi potrivit cu puterile noastre pe care și noi avem dreptul de a le desvolta. Că Ardelenii au căutat să înlăture unele elemente neromane din limba noastră, că au căutat de la început să fabrice cuvinte care n'au rămas, că au făcut aceasta în toiul unei lupte și față de teribila dușmănie pe care au întâmpinat-o, de tăgăduirea cruntă a ideilor lor, este foarte explicabil. Este foarte explicabil cum s'a ajuns la anume greșeli la care, de alminteri, ei n'ar fi ținut cu îndărătnicie, — fiindcă noi sântem o națiune de înțeleș și le-ar fi părăsit atunci când ar fi putut să se sprijine pe o bază mai puternică decât aceste iluzii, din care au căutat să-și facă o armă de luptă, fiindcă nu puteau găsi alta.

Dar Ardelenii aceștia s'au mutat și la noi, și, atunci, un August Treboniu Laurian a scris pentru școli o Istorie a Românilor care pleca dela Numitor și Amuliu, cuprinzând pe toți oamenii republicii și pe toți împărații, iar după aceia se trecea la Domnii noștri eroici, apoi la Fanarioți și de la Fanarioți la Regulamentul Organic, în sfârșit și la timpurile noastre. Veți zice: minția, falsifică August Treboniu Laurian? Nu se poate spune mai mult decât: să dea Dumnezeu să avem noi astăzi caractere cum era caracterul acestui mare Ardelean! Și eu am de gând să înfățișez și meritele și greșelile acestei generații

În anul acesta chiar la Roma într'o conferință: după ce am arătat cât din spiritul roman trecuse în Asachi, după aceasta am făgăduit să arăt cât din spiritul roman s'a întrupat în Florian Aaron, în August Treboniu Laurian și în atâta lume, și în alții cari au stat supt influența lor. În orice caz prin cartea aceasta de școală s'a format cu totul alt spirit decât spiritul care s'ar forma astăzi dacă într'adevăr s'ar admite — căci d-nii aceștia sunt profesori de Universitate și creiază profesori de liceu, iar aceștia stau pe catedră și părerile acestea le răspândesc la elevii lor, — dacă s'ar admite că Mihai Viteazul era fiul unei rachierite, că el însuși n'ar fi fost în stare să spună cum îl chiamă pe tatăl său, că a fost așezat pe tron de Greci, de Balcanici pentru a-i servi, că a fost sluga boierilor, că, dacă nu ar fi fost boierii, părăsiasa Ardealul Impăratului Rudolf, deci că în silă a îndeplinit funcțiunea sa, care deriva din adâncimea unei ființe extraordinare, strângând instinctiv toată dorința de viață și toată putința de expansiune a unui popor ajuns la o treaptă mai înaltă a dezvoltării sale.

Dar după August Treboniu Laurian a venit o altă vreme. A venit, pe de o parte, școala retorică, declamatorie pe care am combătut-o. Am combătut-o nu atât pentru această tendință, ale cării greșeli se vedeau de la sine și se înlăturau ușor, cât pentru ceia ce socotiam eu că era o lipsă de onestitate în ce privește lucrul științific, și eu nu-mi dădeam seama, pe vremea când puneam pe două coloane pe răposatul Tocilescu care, în studiile sale despre istoricii poloni și lupta lui Ioan Albert cu Ștefan cel Mare sau în catalogul Muzeului din București lua deadreptul din cutare scriitori germani, nu-mi dădeam sama, în timpul tinereței mele, că va veni o vreme cînd se va argumenta în folosul d-lui Giurescu că, dacă pui pe cineva pe două coloane de cinzeci de ori, n'ai dreptul s'o faci și de ce? Pentru că în prefață autorul vorbește de cei pe cari i-a copiat și, natural, este o bibliografie la sfârșit în care se vorbește din nou de dânsii. Inseamnă ca și cum întâlnești pe drum pe cineva care spune: „acesta este d. Iorga“ și după o bucată de vreme îl auzi spunând: „Domnul pe care l-am întâlnit în gară era d. Iorga“, apoi eu îmi caut ceasornicul, nu-l găsesc și după oarecare cercetări văd că a trecut în buzunarul domnului ace-luia, iar, dacă i-l ceri, el spune că nu poate fi vorba de așa

ceva și de ce? „N'am spus și înainte și pe urmă că, acesta este d. Iorga și deci am putut să plec cu ceasornicul lui?“. Eu l-am atacat pe Tocilescu cu toată hotărârea, și poate că în avântul tinereții mele voi fi fost mai crud decât cum se cuvenia față de un om format în împrejurări grele și care putea fi influențat de o viață care nu era întru toate viața pe care o duceam eu. Dar nu m'am gândit un singur moment să spun că felul de a se înțelege încălzit, însuflețit, național Istoria Românilor de către Tocilescu trebuia părăsit pentru a se pune în loc negația a tot ceia ce afirmase el într'o formă pe care n'aș fi vrut s'o întrebuițez eu, pentru că mi se părea că este exagerată și lipsită de bun gust.

Dar, în același timp, la Iași era un foarte mare profesor și unul din cugetătorii cei mai de samă ai epocii sale nu numai în România, ci și aiurea: Alexandru Xenopol, al cărui elev am fost. Xenopol era junimist, influențat de atmosfera care a dominat totdeauna în această societate, a cărei apologie se face acum și experiența mea îmi va permite să corectez ceva din această apologie și mai ales să arăt că apologia poate să meargă până la un anume moment, dar succesorii n'au dreptul la succesiune. Se va arăta că nu este vorba atât de cei cari au adunat elementele succesiunii, cât de parasiții succesiunii și, dacă parasiții au întrebuițat anumite idei, foarte bune într'un anume moment, pentru a zgudui temeliiile vieții morale ale poporului nostru și a împiedeca aspirațiile lui, atunci fără îndoială că este alta judecata decât judecata încheiată prin achitarea, și cu laude, unei anume acțiuni îndeplinite, a junimiștilor cei vechi. Lui Xenopol îi plăcea, fără îndoială, de câte ori îi pica vre-un Fanariot în mână, să-l înfățișeze înaintea noastră puținel cam ridicol, să-l scuture ca pe o păpușă spartă și, de câtă ori ironia aceasta junimistă găsia un loc în „Istoria Românilor“, el nu lipsia s'o înfățișeze înaintea noastră. Dar cine cetește astăzi Istoria lui Xenopol nu se poate să nu rămână încredințat că, peste glumele acestea împrumutate din cercul în mijlocul căruia trăise, el avea cele mai strânse legături sufletești cu poporul românesc, că le păstra dintr'o tinereță admirabilă în care el a exprimat pentru întâia oară adevărurile fundamentale în ce privește viața organică a poporului nostru și tot ceia ce se desface din această viață organică a poporului

românesc ca elemente înălțătoare. În Istoria literaturii românești moderne, am pus față în față ideile lui Xenopol, când era student la Berlin, și ideile lui Maiorescu. Ce deosebire! Ce căldură de o parte, ce răceală de partea cealaltă! De o parte, ce simț istoric admirabil al tânărului de la Berlin și, de partea cealaltă, ce necunoștință a istoriei Românilor, ce refuz de a considera orice chestiune supt raportul istoric al profesorului ajuns ilustru în momentul acela la Iași!

Astfel ne-am găsit noi înaintea unei moșteniri istorice pe care în mare parte am primit-o, dar în care am introdus elemente care veniau dela noi. Ne-am folosit de munca înaintașilor, de și am făcut studii și în străinătate. Ioan Bogdan a fost și în Austria și în Rusia, Onciul s'a format în Viena; eu am putut să urmez multe cursuri în multe țări, și din fiecare țară eu am luat un învățământ, dar de nicăiri n'am luat un învățământ de falsificare, cum veți vedea că ni s'a aruncat în obraz tuturora, și mie în special. Eu am plecat om onest, eu am învățat onest la profesori onești și m'am întors cu convingeri oneste pe care le-am exprimat cu măsură și cu simț de răspundere în tot ceia ce am putut simți într'o viață așa de lungă pentru a face să se cunoască în toate colțurile călătoriilor mele această admirabilă istorie a Românilor în care se cuprinde atâta răbdare, atâta suferință și atâta putință de a învinge la sfârșit cu ajutorul lui Dumnezeu, împotriva dușmanilor, cu întrebuințarea tuturor puterilor mai multor generații.

Dar, vedeți dv., în țările în care am fost eu, am întâlnit pretutindeni această iubire pentru poporul și țara lor. N'am întâlnit recea știință „obiectivă“, căreia să-i fie îngăduit să găsească tot felul de neajunsuri în ce privește figurile mari și momentele de căpetenie din viața poporului lor. Se făcea o știință de o strictă metodă germană la Paris, dar să fi îndrăznit cineva să scadă anumite personalități reprezentative din trecutul poporului frances: s'ar fi văzut ce ar fi fost. A fost odată un atac împotriva Ioanei d'Arc și se știe rezultatul pentru profesorul care s'a atins de această sfântă icoană a apărătoarei teritoriului frances, de minunata țărăncă de la Domrémy. Am fost în Germania: în Germania nu era unul dintre profesorii germani care să nu fie înainte de toate reprezentantul înflăcărat al dreptului poporului german. Poporul german a ajuns astfel

unde este acum, ridicându-se dintr'o grozavă înfrângere pentru a atinge o înviere, ale cării drumuri nu le discut și a cării tendință n'o împărtășesc, dar totuși spectacolul unei națiuni întregi care se adună în jurul șefului, bun, rău, pe care și l-a dat pentru a încerca a o smulge din înfrângerea suferită arată foarte bine ce a dat știința istorică în Germania.

Și același lucru în Italia și în orice țară m'au dus rătăcirile de student sau drumurile mele de mai târziu de cercetător al trecutului nației mele. Și, trecînd de la inițierea acasă în istoria Românilor, am ajuns să o fac cunoscută mult mai larg decât odinioară în sute și mii de conferințe și de articole: am predicat acest crez al valorii, al dreptului, al aspirațiilor necesare ale poporului românesc; s'a străbătut astfel de cunoștința trecutului său o generație întreagă, și, atunci când a fost puțința de a strînge împreună toate provinciile românești, oamenii crescuți așa, la școala mea de falsificator, s'au ridicat, și, ca un popor întreg, au biruit.

Acum dați-mi voie să ajung la partea cealaltă: să arăt când s'a făcut declarația de războiu față de „falsificatori“ și când s'au pus bazele noii școli ale cării produse, în ceia ce au mai caracteristic, le veți judeca dv. înșivă, le veți judeca după mărturisiri ale căror cuvinte le am bine în minte. Pentru că între puținele însușiri care mi se recunosc este aceea că am o memorie foarte bună și lucrurile pe care le admir le țin în minte, și lucrurile care mă revoltă rămân și ele înscrise în înseși cuvintele, în care au fost rostite, în aceeași memorie credincioasă. Memoria mea este însă slabă în a ierta pe unii, dar nu este așa de slabă încât să pot ierta și uita pe oricine — de aceasta vă pot asigura; — oamenii cari așteaptă iertarea bătrânețelor lui Iorga, o fac în zădar: iertarea aceasta nu se împrăștie înaintea oricui și nu se aruncă în stradă oricărui insultător, devenit cerșitor al certificatelor de căință, care se vor cere, dar nu se vor da.

Iată cum s'a întâmplat ridicarea de steaguri. Am avut fericirea să fiu chiar eu de față când s'a făcut declarația, într'o formă care nu era cea mai politicoasă, dar eu sînt deprins să rabd și lucruri a căror politeță este numai relativă. Un număr de profesori de aici, în frunte cu d. Moisil și alții de la București, au participat la adunarea profesorilor secundari dela Sibiiu.

Eu nu obișnuiesc să mă duc pentru a presida, dar am fost rugat a presida, am fost rugat așa de stăruitor încât am mers. Eu am notele mele de fiecare zi, lucrurile acestea sînt deci însemnate în seara însăși când le-am auzit. Era acolo și Mitropolitul Ardealului și o mulțime de lume foarte bucuroasă. Români cari abia se treziseră la libertate, așteptau să vadă în adunarea istoricilor români o perfectă înțelegere, o solidaritate admirabilă, o gloriificare în același timp a studiilor istorice și a scopului la care, ori de vor istoricii, ori de nu vor, studiile istorice ajung totdeauna: acea sporire a puterilor sufletești de care vorbiam. Era tânărul domn C. C. Giurescu și lângă el tânărul domn Panaitescu. S'a ridicat d. Panaitescu și a spus exact aceste lucruri pe care le veți auzi: „domnule profesor, dv. ați purtat o luptă de caracter național, ați căutat să ajungeți la o Românie unită. Ați ajuns, dar pentru aceasta istoria a trebuit să fie forțată și puțințel falsificată. Acum noi avem România aceasta deplină: nu mai este nevoie să falsificăm și să mințim. De acum înainte, noi trebuie să fim obiectivi, să spunem și lucrurile bune și lucrurile rele din trecutul nostru, să le spunem așa cum au fost. Și, pentru că noi avem de gând să scoatem o revistă, vă rugăm să interveniți la Ministerul Instrucțiunii Publice pentru ca să fim ajutați la scoaterea acestei reviste“.

Nu se poate ceva mai amabil decît, pe de o parte, să te faci falsificator și, pe de altă parte, să te roage să intervii la Ministeriu pentru ca să-ți servească în revistă la trei luni de zile certificate de falsificator. M'am ridicat și am spus: „Eu n'am credința că am falsificat vre-odată istoria poporului meu pentru a-l servi, dar să zicem că eu am comis acest păcat pe care aveți buna voință să mi-l arătați; dar eu sunt dator să apăr pe prietenii miei morți, pe Ioan Bogdan și pe Dimitrie Onciul. Pe oamenii aceștia nimeni, nici dușmanii lor cei mai răi; nu pot să-i înfățișeze ca pe niște falsificatori ai trecutului românesc. Iar, în ce privește stăruința la Ministeriu pentru revistă, sânt gata să mă duc să stăruiu“.

N'a fost nevoie să mă duc să stăruiu pentru că partea aceasta din tineret și-a și făcut imediat revistă. Revista a apărut anunțând că până acum s'a făcut istorie falsă și istoria cea adevărată începe de acum, că până acum s'a făcut istorie

politică, dar istorie culturală, socială niciodată. Aș fi putut să spun că, dacă-mi aduc bine aminte, am făcut și eu cândva un lucru ca acesta, însă n'am zis nimic. N'am zis nimic până în timpurile din urmă, când n'am mai putut răbda, văzând că nu este vorba numai de o nedreptate care mi se face mie, ci de un element periculos care se introduce în spiritul oamenilor de acum. Până atunci mi-am zis: „foștii miei elevi sânt foștii miei elevi; nu eu voiu împiedeca vre-odată cariera lor“. Și în această privință situația pe care o au tinerii aceștia în învățământ a fost creată de mine pas de pas, ducându-i la școli, sprijinindu-i, ajutându-li să ridice treptele până la locurile pe care le ocupă, de și aveam dovezi scrise de uneltiri care în însăși școala creată și condusă de mine, la Fontenay-aux-Roses, se urzeau zi de zi și ceas de ceas împotriva mea. Cunoșteam această conspirație, am ajutat pe conspiratori, și-mi aduc aminte că, fiind Președintele Consiliului, unora li-am ajutat să treacă o scară mai sus și, vrând să li arăt — însă nu l-au simțit — desprețul meu, i-am decorat după ce mă atacaseră, iar ei au primit decorația fără să înțeleagă cât de sângeroasă era insulta care se cuprindea în gestul meu.

A apărut deci revista și a continuat, continuă și acum, și ajungem la rezultate. (Nu mai sunt decât două părți: întâiu, rezultatul în ce privește problemele de căpetenie ale istoriei Românilor așa cum se presintă în istoria „obiectivă“ și, după aceea, ce folos au tras străinii din această rectificare a istoriei Românilor. Atacurile apăruseră, de altfel, întâiu într'o formă pe care eu n'am cetit-o, fiindcă așa-numitele cursuri redactate de profesori în înțelegere cu secretarii, cu stenografii, cursurile acestea n'ai voie să le cetești de vreme ce nu sunt tipărite și s'ar lua de acolo idei, iar acela care le-a emis ar avea dreptul să spună: „este ceva făcut numai pentru elevii miei, nu ceva de notorietate publică“. Și poate că sunt idei asupra cărora s'a oprit un moment și nu are intenția de a le păstra mai departe și a face dintr'insele bazele unei expunerii definitive. Dar, iată, cineva care se află aici în sală și care este conferențiar de istoria Românilor la Universitate, d. Vlădescu, mi-a făcut serviciul să înfățișeze, acum în urmă, un caz în adevăr caracteristic, la care voiu adăogi altele, dar avem lucruri care sunt tipărite și de care se poate folosi oricine.

Era vorba în cursul d-lui Giurescu dacă noi am fost vreodată vasalii Ungariei. Aceasta este o problemă foarte importantă: am fost noi vasali pentru toată Țara-Românească sau, căpătând Făgărașul și satele acelea din jurul Amlașului, noi deveniam prin aceasta vasali, și numai într'un anume sens, ai regelui ungar? Pentru că noi regelui ungar nu i-am plătit tribut decât într'un moment și tributul l-am refuzat apoi, iar din cauza aceasta a fost expediția dela 1330 a lui Carol-Robert și înfrângerea totală a lui la Posada. Contingente militare, noi n'am dat niciodată, cei din Muntenia, regelui ungar. Niciodată un Domn al nostru nu s'a dus după forma omagială să se închine înaintea regelui ungar, cum a fost silit, într'un moment, s'o facă Ștefan-cel-Mare față de regele polon. Și eu am încercat să explic această suzeranitate nominală a regelui ungar, și cred că am acum o explicație foarte îndreptățită: Românii din toate părțile trăiau o viață patriarhală, era un fel de „Românie“ cum îi zic eu, o „Românie“ românească în care erau cuprinși toți Românii și de o parte și de alta a Țării Oltului, care se întindea din Secuime până la vărsarea râului în Dunăre. Tot așa, Țara Jiiului dela Hațeg trecea prin Petroșani și ajungea până la vărsarea Dunării.

Regele Ungariei a ajuns dela o bucată de vreme să aibă partea de sus a acestei țări și atunci el a pretins că are țara întreagă. Și, pe de altă parte, regele Ungariei era reprezentantul Papei cu misiunea de a converti la catolicism și pe păgâni și pe ortodocși. Prin urmare, aceasta era nu închinarea țării de către ea însăși, ci încredințarea țării de către Sfântul Scaun aceluia care avea misiunea de a o aduce la credința catolică. Pentru că, altfel, dacă s'ar admite adevărata suzeranitate a regelui ungar, ar trebui unul din aceste lucruri: ar trebui ca regele ungar să fi făcut o campanie de cucerire, dar unde este campania de cucerire a regelui ungar? Sau ar fi trebuit ca un Domn al nostru să se ducă dela sine să închine Domnia Țării-Românești regelui ungar, dar când s'a făcut aceasta, când a prestat Domnul Țării-Românești acest omagiu? De altminteri, cred că și în ceia ce privește Moldova omagiul Domnului Moldovei era mai ales pentru părțile bucovinene, pentru părțile de sus, pentru Hotin, Hmilov, pentru Țițina

cernăuțeană, apoi pentru Pocuția, pentru părțile acestea adause, iar nu pentru Moldova însăși. Fiindcă, iarăși, niciodată nu s'a constatat un rege al Poloniei să fi trecut pe urmă drepturile acestea unui rege al Ungariei, — care să fi făcut cu succes o expediție de cucerire a Moldovei. Și niciunul dintre cuceritorii Moldovei nu a pornit cu un act de închinare, ci Dragoș și Bogdan au fugit de sub aripile regelui ungar și au întemeiat pe basă patriarhală românească un Stat rezultat din opera și inițiativa lor.

Așa judeca generația mea. Ei bine, în cursul adus înainte de d. Vlădescu se vede cum tânărul profesor Giurescu declară că Onciul — care are o părere cu mult mai favorabilă regelui ungar decât cum este aceia exprimată aici, dar care nu admitea suzeranitatea în toată amploarea ei, în toată soliditatea ei —, afirmând aceasta era neonest în felul de a trata problema, și se adăugia că e numai o parte din falsificația pe care o făcea o școală întregă și, pe care el, o va zdrobi. Mai ales pe mine noul profesor de istorie a Românilor ridicat de mine, în puterea meritelor tatălui său, pentru că rămăsese orfan al unui om care îmi fusese dușman și eu am socotit că datoria mea este să cresc și să ridic pe orfanul dușmanului meu: aceasta este explicația întregii sprijiniri de mine a d-lui Giurescu. Ei bine, d. Giurescu declară în cursul său că noi toți suntem niște falsificatori pentru că nu admitem toate drepturile regelui ungar asupra teritoriului Țării-Românești.

Acesta este un cas. Al doilea. Noi am trăit în evul mediu cum ne-a ajutat Dumnezeu: nu ne-am băgat în munți; părerea aceasta e o foarte mare greșeală: în munți nu am fi putut trăi, căci nu se preface un agricultor în cioban sau un cioban într'un agricultor, și, pe de altă parte, era ceva care ne asigura mult mai mult decât muntele: era pădurea care ocupa cea mai mare parte din teritoriul nostru, și acolo se putea ascunde cineva de nu mai ajungea nimeni până' la dânsul, iar pe atunci nu erau drumuri ca acum, încât să pornească o trupă de cavalerie și să ajungă în câteva zile dela Dunăre până la Carpați. Așa am trăit: cum ne-a ajutat Dumnezeu. Și, iată, de și nu este aici o Academie, vă pot spune o bucurie pe care am avut-o gășind, ieri, în cartea lui Boissier despre Africa romană ceva care corespunde cu ce a fost la noi după ce au plecat legiunile romane.

La 508 în Africa părăsită de legiunile romane se așezaseră Vandalii, dar era acolo o regiune care se întitula a „Maurilor și Romanilor“ și care păstra limba latină, care păstra ordinea de Stat a Romei, într'un colțișor de refugiu. Prin urmare Vandalii erau pe malul Mării; iar vechii stăpâni se refugiaseră dincolo, păstrând nu numai romanitatea lor, dar și formele Romei de odinioară. Așa trebuie să fi fost, cu sau fără coroană, ca aceia regală, în părțile noastre.

Ei bine, într'o carte de același domn Giurescu tipărită de Fundațiile Regale cu închinare către Maiestatea Sa Regele, — și se înfățișează în reproducere columna lui Traian, fiindcă sunt unele prostii care, dacă se spun de jos, nu sună așa de bine, dar, dacă te sui pe columna lui Traian și lărgești raza asupra căreia se întinde prostia, sună mult mai frumos, — se spune solemn că Slavii ne-au stăpânit secole întregi, că de acolo vine tot ceia ce se găsește slav în înstituții, în limbă. Și, când tânărul acesta a atacat în revista sa, publicând și în volum, o critică a cărții mele scrise în timpul războiului pentru apărarea drepturilor noastre, carte în franțuzește, cerută de librăria Hachette și de ministrul de Externe al Franciei: „Histoire des Roumains et de leur civilisation“, asupra căreia a rostit tot de pe vârful columnei lui Traian sentința că eu n'am nici elementele trebuitoare pentru a scrie istoria Românilor, în acea carte una din acușațiile cele mai cumplite știți care a fost? Nu este o carte bună și pentru că nu recunoaște două mari influențe care au stăpânit, care au transformat și aproape au format poporul românesc: influența Slavilor și a Ungurilor; de aceia n'am eu elementele trebuitoare pentru a scrie Istoria Românilor.

Aceasta face două. întâiu, lupta pentru drepturile regelui ungar, al doilea lupta pentru stăpânirea Slavilor asupra noastră. Ar zice cineva: ajunge pentru „școala nouă“. Nu, nu ajunge mai sunt și altele, și în rândul acestora se numără cartea ieșită acum în urmă cu privire la Mihai Viteazul. După dânsa el e fiul Teodorei de la Gura Ialomiței care avea cârciumă și o rudă Iani, un ticălos de Levantin amestecat în toate afacerile urâte ale comerțului din aceste părți. Iani avea nevoie de un om pe care să-l ridice și omul acesta a fost cules acolo, la vârsarea Ialomiței, la Târgul de Floci, unde Teodora era ra-

chieriță, și l-au învățat să spună că este fiul lui Petrașcu cel Bun. Se aduc argumente a căror valoare într'adevăr pe Deșcă nu l-au convins, dar eu cred că am convins pe mulți dintre membrii Academiei Române cu argumente a căror valoare n'am intenția să o înfățișez, dar o puteți aprecia și dv. Intâiu, că, dacă el era fiul lui Petrașcu-cel-Bun, cum a putut să rămână în țară și nu s'a temut de pedeapsa Domnului? Dar, pentru numele lui Dumnezeu, el era copil din flori și, pentru a se ști că este fiul lui Petrașcu, trebuia s'o spună sau el, care de sigur că nu avea intenția să fie tăiat, sau mama lui, care de sigur că nu-i purta sentimente de natură să aducă o astfel de periculoasă destăinuire.

Al doilea: cum de a fost fratele lui Petru Cercel Domn în Muntenia și nu l-a ridicat în rang pe Mihai? Intâiu bastarzii nu se cunosc între dâșii. Cine era să-i spuie lui Petru Cercel că Mihai este frate cu dânsul? Teodora? Mihai? Cine mai era de față ca să poată aduce o astfel de mărturie? Miahii, pe de altă parte, avea ceva mai mult de două zeci de ani, dar ce? Oare era în timpul democrației noastre ca să-l facă Stolnic la douăzeci și trei de ani? Pe vremea aceia trebuia răbdare pentru ca să ajungă cineva așa de sus. Dar nu este de ajuns aceasta. Când Mihai Viteazul a mers la Praga, în 1601, un pictor i-a făcut portretul și d. Panaitescu spune că „a posat“ înaintea lui. Să-mi dați voie să găsesc lucrul acesta cu desăvârșire ridicol. Mihai Viteazul fusese învins la Mirăslău, de acolo trecuse în Țara-Românească, urmărit de dușmani, dusesese cea mai tragică luptă care se poate închipui: cu o mică ceată fugise la Viena și la Praga ca să se desvinovățească înaintea Impăratului, și, cum a ajuns acolo, nefiind atunci fotografi, a început să întrebe dacă nu este cumva vre-un pictor la îndemână înaintea căruia să „poseze“!? Și vă puteți închipui că Impăratul, când a auzit de sosirea lui Mihai, a spus să se trimeată imediat un pictor, că de aceia doar avea nevoie și el! Acum, e drept s'a luat chipul lui Mihai Viteazul pentru două tablouri mari, dar vă puteți închipui cum: pictorul era în grămadă, și de undeva din grămadă îl vedea pe Mihai. Și tot așa s'a făcut gravura care-l reprezintă. Se spune pe dânsa: în vrâstă de patruzeci și trei de ani; va să zică patruzeci și trei de ani se scade din 1601 și iese 1558, dată la care murise de câteva săptămâni

Petrașcu-cel-Bun. În afară de faptul că Mihai putea fi un fiu postum, — doar Alfons al Spaniei a fost fiu postum, Ladislau al Ungariei a fost fiu postum, — dar în afară de aceasta patruzeci și trei de ani înseamnă patruzeci și trei de ani împliniți: a doua zi după aceasta intră cineva în al patruzeci și patrulea an; prin urmare, dacă se scade patruzeci și patru, atunci se ajunge la 1557.

Dar se aduce încă un argument. Cumintele „istoric nou“ zice: „nu se poate fiindcă era bolnav Petrașcu, și, dacă era bolnav, nu putea găsi pe Teodora care era la Gura Ialomiței, și nu putea să aibă un copil, ceia ce înseamnă că numai oamenii perfect sănătoși pot avea copii și pe oricare îl poți dovedi că nu este fiul tatălui său dacă aduci certificat medical că în momentul concepției tatăl lui avea guturau.

Și în ceia ce privește relațiile de familie ale lui Mihai aceeași argumentație spune: nu se poate ca Mihai să fi fost frate cu Petru Cercel pentru că Petru Cercel a tăiat pe unchiul nevestei lui Mihai. Prin urmare, dacă se întâmplă că un Domn taie pe unchiul nevestei fratelui său, aceasta înseamnă că fratele nu mai este frate. Dar, cum spuneam la Academia Română, Dimitrie Brătianu a fost aproape până la moarte dușmanul lui Ion Brătianu, dar ducele de Orléans în timpul revoluției celei mari a votat pentru suirea pe eșafod a lui Ludovic al XVI-lea.

Ce argumente sunt acestea pentru a se ajunge la concluzia că Teodora, care putea fi o femeie cu proprietăți, cu vii, care vindea vinul său și putea să-l vândă — aceasta o spun numai un cronicar ungur —, putea să-l vândă și în portul dunărean unde veneau Turcii dela Hârșova, era o „rachierită“? Dar aceasta nu înseamnă că era „cârciumăreasă“. Căci toată boierimea noastră de odinioară avea dreptul să vândă vinul, nu țărani, și ei aveau toți cârciume: și înaintașii miei au fost boieri și vor fi ținut și cârciumă, dar aceasta nu înseamnă că eu mă cobor dintr'un cârciumar sau mai mulți pentru că s'a putut întâmpla că ai miei să aibă proprietăți și puteau să vândă și ei vinul, cum se vinde azi vinul Știrbei și altele din Țara-Românească.

De altfel, insulta că Mihai Viteazul nu ar fi fost în stare să spună cine este tatăl său, caracterizează valoarea morală a cărții întregi.

În ceia ce privește aserțiunile că Mihai a fost făcut Domn de Greci, că numai boierii l-au făcut să se răscoale contra Turcilor, că numai ei l-au împiedecat de a părăsi Ardealul, în privința aceasta am adus la Academia Română o dovadă pe care caut s'o înfățișez și aici, în foarte puține cuvinte. Mihai Viteazul a fost numit Domn prin stăruința a doi Greci, dintre cari unul, Andronic — în românește Androne — Cantacuzino, iar celalt Banul Iani, care se spune că era rudă cu dânsul, ba chiar că era frate cu mama lui, o femeie așa de respectată, încât, nemai fiind pe tron, ea, care se călugărise, a fost îngropată la Cozia lângă mormântul lui Mircea-cel-Bătrân. „Rachierîța“ dela Târgul de Floci, care și-a făcut copilul Dumnezeu știe cu cine, pentru că erau așa de mulți cari ar fi putut să reclame paternitatea asupra lui, aceasta era să fie îngropată lângă marele Domn care întemeiasă, aș putea zice, principatul muntean?

Acei cari au spus așa erau un Ungur și, oarecum, și un Polon, dintre dușmanii cei mai mari ai lui Mihai.

Se poate zice orice cu privire la epoca lui Mihai Viteazul, dar nu se ridică nimeni în ranguri dacă nu era boier. Cunosce și eu de altfel, calomniile de acestea în propria mea familie. Bunicul mamei mele, Vornicul Iordachi Drăghici, în timpul stăpânirii lui Ioan Sandu Sturza a fost consilierul cel mai ascultat al Domnului Moldovei; el a lucrat și la Constituția dela 1822. Și, fiindcă se ridicase dintr'o boierime mai mică, i-au croit imediat o genealogie: „tatăl său era un Armean care luase o Jidoavcă“. La acestea am avut un singur răspuns de spus: își inchipuie cineva că în Moldova dela 1822 fiul Armeanului și al Jidoavcei putea ajunge Mare Vornic? Tot așa, pe la 1580, fiul rachierîții cu tată necunoscut putea ajunge Agă, Stolnic sau putea să iea în căsătorie pe Stanca, văduva cu nu știu câte moșii, care era nepoata Marelui Ban al Țării-Românești?

Dar Mihai s'a ridicat prin acești doi Greci, și Androne Cantacuzino spune că țara ajunsese rău, o cârmuiseră tot felul de rânduși, tot felul de oameni fără semne de spre tată sau mamă, știți, semnele care se făceau pe trup pentru ca să se poată învedera că un bastard este fiul unui Domn. „Și eu am stăruit și am făcut pe Banul Mihai Domn și țara se mulțamește cu dânsul“. Aceasta înseamnă — nu e așa ? — că Mihai nu

este argat și că el are semne dela tată și dela mamă. D. Panaitescu cunoaște aceasta, dar spune că nu este de ajuns: trebuia ca Andronic Cantacuzino să jure pentru aceasta. Este crud a cere prea mult. Dar tot eu am tipărit o altă scrisoare grecească pe care am atribuit-o unui anonim, dar n'am băgat de samă că și aici era vorba de același lucru: că Domnii dinainte au fost rândași ș. a. m. Ceia ce înseamnă că tot Andronic Cantacuzino e autorul, și el povestește cum era să se facă Domn în vremea aceia Petru Șchiopul, care era pribeag în Tirol și nu s'a putut face Domn, dar se afirmă răspicat cine și cum trebuie să se facă Domn. Se zice că Sinan-Pașa, ajungând Mare Vizir a căutat în țară oameni cunoscători ai ei; s'au adunat deci boieri din țară cari să spună ce erau candidații de Domnie; erau vre-o zece și, spune Andronic Cantacuzino că era și el și Banul Iani. Și a urmat această conversație. Intâiu Andronic Cantacuzino a spus că prea se schimbă Domnii și se pun tot felul de slugi, de rândași, de Cazaci, și *prin urmare nu mai trebuie așa.* Se ridică apoi Banul Iani ca să ceară ca Domnul să fie din tată în fiu de neam domnesc: fără aceasta nu poate fi Domn. Peste câteva luni numai aceștia doi îl alegeau pe Mihai Domn. Care era, și în acest caz, pentru ei temeiul? Era acesta: că din neam în neam trebuia să fie Domn. Nu-mi trebuie altă dovadă decât aceasta.

Dar eu pun o întrebare. Supt auspiciile Maiestății Sale, a cării bunătate este nesfârșită și care are atâta de făcut încât nu i se poate cere să cunoască toate amănuntele lucrărilor istorice, supt auspiciile Maiestății Sale, d. C. C. Giurescu tipărește o Istorie a Românilor. A ieșit volumul I-iu și se anunță în toamnă volumul II, în care va fi vorba și de Mihai Viteazul. Se va spune în volumul acesta închinat Maiestății Sale că Mihai Viteazul era fiul unei rachierițe, că nu știa cine a fost tatăl său, că l-au făcut Domn Grecii ca să-i servească, că a fost sluga boierilor și că ar fi părăsit Ardealul dacă nu l-ar fi ținut pe loc boierii? Se poate aceasta într'o carte închinată Regelui? Nu. Dar cartea d-lui Panaitescu este tipărită de Fundația Carol I-iu, supt conducerea fostului prefect de poliție în vremea ocupației, Tzigara Samurcaș, care a încredințat scrierea istoriei tânărului domn Giurescu, iar d. Giurescu a trecut-o asupra d-lui Panaitescu în ceia ce privește pe Mihai Viteazul.

Atunci cum se potrivește? Va să zică, pe de o parte d-ta nu poți spune în cartea d-tale lucrurile acestea despre Mihai Viteazul, iar, pe de altă parte, având conducerea scrierilor istorice prin delegația fostului prefect de poliție supt armata de ocupație, ai încredințat-o d-lui Panaitescu care a spus ceia ce a spus? Cum se împacă aceste două lucruri?

Dar acum ajung la partea din urmă. Indată ce a plecat știința „obiectivă“ în războiu contra noastră pentru curățirea istoriei Românilor, *străinii s'au presintat ca să ajute*. Este un caz caracteristic: acela al d-lui Veress Endre, asupra căruia să-mi dați voie să mă opresc puținel. A mâncat destui bani dela noi pentru ca să arăt în ce condiții a mâncat acești bani și ce fel de istorie a făcut. Am aflat dela d. Stelian Popescu că d. Veress ne iubește așa de mult încât și-a oferit serviciile lui pentru a colabora ca istoric la „Universul“, iar d. Stelian Popescu i-a răspuns că avem de ai noștri destui pentru a scrie istoria fără a recurge la d. Veress. D. Veress a învățat la București, unde tatăl său era inginer, mi se pare, în serviciul fiului lui Vodă Știrbei; d-sa știe românește așa și așa. După războiu a văzut că nu mai poate tipări la Unguri și, atunci, cum adunase o colecție, într'adevăr foarte importantă, de documente în cea mai mare parte privitoare la Ardeal, dar la Ardealul unguresc, și noi nu suntem datori să tipărim, din sărăcia noastră, toate documentele privitoare la Ungurii cari au stăpânit în Ardeal, și-a pus în gând să facă un comerț foarte rentabil. Ajutat de răposatul meu prieten Bianu, care avea o ciudată simpatie pentru dânsul, mai mult ca unit, catolic, ajutat de Bianu, a început să se îmbulzească întâiu la Academia Română, unde a publicat un studiu despre campania lui Sigismund Bathory în 1595 pentru izgonirea lui Sinan-Pașa și pentru reluarea Giurgiului, campanie în care rolul de căpetenie l-a avut Mihai Viteazul și Moldovenii lui Ștefan Răzvan, iar Sigismund, cu trufia lui ungurească, n'a făcut decât să se arăte, și d. Veress pretinde, cu meșteșugită îndemânare, că Sigismund Bathory este acela care a dat afară pe Sinan din țară și că Mihai era în serviciul lui.

Niciodată acest domn nu i-a zis: Mihai Viteazul, ci totdeauna „Mihai-Vodă“; eu l-am invitat într'un rând să facă minunea de a scrie odată „Mihai Viteazul“, dar n'a putut. A

mai prezentat la Academia Română o lucrare în acest sens și, neputând să introducă schimbări, am împiedecat eu Academia de a-l tipări. Cum a văzut că nu mai merge acolo, d. Veress și-a luat documentele și le-a prezentat la Fundația Ferdinand, încheind un contract în puterea căruia trebuie să fie plătit atâta pe coală, având dreptul să-și aleagă pâna și zețarii. Și toate eforturile pe care le-am întreprins ani de zile pentru a se rupe contractul, au fost zădarnice. Volumele sunt pline de greșeli de latinește, și în prefață nu odată d. Veress strecoară ceva în interesul alor săi și contra Domnilor noștri. De exemplu Radu Șerban a bătut de două ori pe Unguri lângă Brașov; a bătut odată pe Moise Szekély și l-a omorât și altă dată a bătut pe Gabriel Bathory, care a fugit așa de răpede încât nu s'a lăsat omorât, și după aceea el a așteptat să vie Austriecii, cari n'au venit, și, atunci, natural, Radu Șerban s'a retras din Ardeal și s'a întâmplat că unii soldați din armata imperială au fost atacați în Secuime de țărani și măcelăriți acolo.

Ei bine, în prefață, pentru d. Veress aceasta înseamnă că Radu Șerban a fost bătut și el ca și aliații săi din Ardeal.

Niciodată la obiecțiile mele n'a răspuns un cuvânt. D. Veress chiar acum în urma a mai publicat încă un volum din Bibliografia româno-maghiară, și d. Pâclișanu dela Blaj, un cercetător foarte serios, a dovedit că pentru părți foarte importante, în care este vorba de noi, nu are decât un rând și pentru o proclamație maghiară dela 1848 domnul acesta are o pagină întreagă. D. Veress lucrează sub oblăduirea d-lui C. C. Giurescu, care supraveghează publicația și-i poartă răspunderea: se pare că nu vede bine ce se tipărește acolo.

Dar nu este vorba numai de atâta: în momentul de față se încearcă din partea Ungurilor o întreagă campanie împotriva noastră. Apare o revistă specială care se chiamă *Arhiva Europei Central-Orientale*, în care nu este vorba de țările celelalte, ci numai de noi. Orice drept ni se tăgăduiește în această „arhivă“, în care se arată că Basarabii români nu sunt decât niște Turci cumani, cari au întemeiat Principatul Țării-Românești. Dar se face deosebire între istoricii români, cari se împart în două; unii sunt falsificatori și alții oameni de merit, „ilustruți“, cari au din când în când câte o mică greșeală, dar, dacă ar corecta-o

pe aceia, ar fi perfecți. Sprijinindu-se pe Philippide și pe filologii cari tăgăduiesc că limba românească s'a format pe malul stâng, se afirmă că noi am fi venit într'un moment cu căruțele de undeva din Balcani; sprijinindu-se apoi pe câțiva alții, sprijinindu-se pe d. Giurescu, luându-se act de faptul că școala aceasta a dovedit că noi suntem falsificatori, ceilalți sunt gratificați cu titlul de „iluștri“. Se stabilește astfel o încântătoare tovărășie.

Eu întreb, isprăvind această conferință: sunt vremurile de astăzi așa de sigure pentru noi încât să ne dedăm la curiozități de acestea de ipoteze ofensatoare pentru dreptul nostru și de de batjocorire a celor mai strălucite figuri ale trecutului românesc? Credem noi că aceia ce se scrie în românește nu se cetește aiurea? Dar, după crearea României Mari, mi se scrie în românește din toate părțile lumii; și mai ieri am primit o scrisoare în românește dela fostul profesor de limba română și actual profesor de limbi romanice la una din cele mai mari Universități ale Olandei, în românește, fără nici-o greșeală. Am primit chiar acum, în seara aceasta, o scrisoare într'o românească fără greșeală dela un profesor al Universității din Florența. Prin urmare dela un timp limba românească este cetită oriunde, iar, în ce-i privește pe Unguri, ei au oameni speciali pentru a cunoaște tot ce se scrie la noi și pentru a întoarce lucrările acestea, chiar peste intențiile autorilor imprudenți, în dauna intereselor noastre.

În privința aceasta este un caz caracteristic, al unui domn care a început prin a se chema Treml — nu are a face nici cu tremolo, nici cu *delirium tremens* — care a început să ne atace în *Revue de Hongrie*, foarte luxos tipărită. Eu i-am răspuns. Căci Ungurii sunt cavaleri. Întăiu m'au întrebat pe mine dacă n'am ceva de răspuns și mi-au primit răspunsul, la care iarăși d. Treml a răspuns. La urmă mi-au spus că trebuie să dea voie și d-lui Treml să mai răspundă. Mi s'a dat iarăși cuvântul mie, dar neuitând să-mi puie în vedere că trebuie să nu fie nimic jignitor pentru d. Treml, care a păstrat firește dreptul să atace până la sfârșit, și articolul meu a fost tăiat. Acum d. Treml atacă întreaga chestiune românească, pentru a spune că suntem o adunătură de oameni oarecari, cari n'au făcut nimic în istoria universală și cari nu avem nici cel mai

mic drept, iar, pentru a fi mai agreabil inimilor maghiare, d. Tremł nu mai este Tremł, ci este Tamás Lajos.

Atunci eu vă întreb când se desfășoară o astfel de activitate pentru a ne ponegri, pentru a săpa bazele noastre de drept, pentru a pregăti reanexarea la Ungaria a teritoriilor în care am îngropat sute de mii de ai noștri, este frumos să stea pe aceeași linie, ofensându-ne ca falsificatori fiindcă am servit această națiune, d-nii Giurescu, Panaitescu și Tamás-Tremł Lajos?

II.

Doamnelor și Domnilor,

N'am intenția să revin asupra lucrurilor pe care le-am spus acum câteva zile și care pentru mine ca și pentru confrății, colegii miei dela Academia Română cari au ascultat aceleași lucruri, sunt pe deplin dovedite. Aceasta în ciuda oricăror protestări — și înțeleg foarte bine că pe unii oameni îi doare atunci când se aude în public ceia ce se credea închis în foile unei cărți, — protestări care se ridică de cei al căror fel de a se rosti asupra personalităților de căpetenie din trecutul nostru și asupra momentelor celor mai mari din dezvoltarea noastră națională îi destăinuiesc, și ele sunt cu atât mai zădarnice, cu cât sunt mai violente. Fiindcă numai în anumite împrejurări țipă cineva și țipetele acestea stridente la care sunt hotărât să răspund totdeauna, și cu cea mai desăvârșită liniște, nu dovedesc nimic decât o suferință pe care n'o pot ajuta și pe care și-au cășunat-o acei cari pătimesc în urma lor înșilor.

Eu afirm încă odată, înainte de a ajunge la obiectul acestei de a doua conferințe, care are orizont mai larg și prezintă adevărate pagini de istorie din dezvoltarea trecutului românesc, eu afirm încă odată că în cartea recentă despre Mihai Viteazul datorită d-lui Panaitescu se spune că el este fiul unei rachierite dela Piua Petrei, că nu este fiu de Domn, că singur nu putea ști cine este tatăl său, că Grecii l-au așezat pe tron pentru a servi interesele grecești, că exista un partid boieresc oligarhic în Muntenia care l-a ridicat pe tron și a înțeles să se servească de dânsul, că a fost totdeauna jucăria boierilor, că,

de câte ori a încercat să se libereze de sub apăsarea celor cari îl creiaseră, imediat boierii cu atot puternicia lor l-au adus din nou în situația de servitor al intereselor și pasiunilor lor, că el ar fi părăsit și Ardealul, dacă boierii nu s'ar fi împotrivit, că el a crezut că este mai bine să aibă în spate pe Impăratul Rudolf decât să stea în Ardealul primejduit. Acestea au fost constatările pentru care voiu cere la Academia Română să se verifice toate bucățile care au fost citate, asupra originalului însuși, pentru ca nimeni să nu mai poată protesta.

Dar vreau să vă rezerv la sfârșitul acestei introduceri, care nu este decât o introducere, o mică surpriză. Deschid o *Istorie a Românilor* de d. P. P. Panaitescu și la pagina 185 cetesc: „Mihai Viteazul era fiul lui Petrașcu-cel-Bun și al Teodorei“. Mai departe, „ce fel de om era Mihai Viteazul?“ „El izbutește nu numai să înlăture suzeranitatea turcească, dar unește chiar o clipă subț mână lui cele trei țări românești, Țara-Românească, Moldova și Transilvania, rămânând astfel un simbol al idealului urmărit de neamul nostru până în zilele regelui Ferdinand. Cum se explică faptul că tocmai în vreme de decădere se poate ridica cel mai mare erou al nostru și ce mijloace a avut el în aceste vremi să îndeplinească o faptă, pe care Românii zădarnic au mai căutat timp de trei veacuri s'o mai înoiască? Firește că în primul rând lucrul acesta se lămurește prin personalitatea lui Mihai Viteazul“.

Întreb pe autorul acestei cărți, d. Panaitescu — și cartea nu este dintr'o vreme cine știe cât de îndepărtată, ci a apărut acum doi, trei ani și mai este și a doua ediție pe care am căutat-o în zădar, pentru că mi s'a spus că este retrasă din comerț, — prin urmare îl întreb eu: Mihai Viteazul este fiul unei rachierite și nu mai poate să fie fiul lui Petrașcu-cel-Bun? Mihai Viteazul este un om cu personalitate sau un om care a fost jucăria Grecilor și a boierilor? Las pe însuși autorul — și probabil că va apărea prin ziare o nouă declarație a sa în acel stil elegant pe care îl împarte cu amicul său, domnul de două ori C. Giurescu, — las pe însuși autorul, care din când în când își răspândește proza în ziare, să explice taina prin care Mihai Viteazul s'a transformat într'un chip așa de neașteptat și de puțin fericit, întâiu pentru Mihai, dar pe urmă pentru autor, cum veți recunoaște și d-voastră.

Acum vin la explicația acestei stări de spirit. Fiindcă, vedeți, fiind istoric, eu sunt deprins, totdeauna când găsesc ceva, să-l urmăresc până la origine și să arunc înainte un fel de prevestire, un fel de proiecțiune a lucrurilor care vor fi. Eu nu mă pot opri la moment: momentul este pentru noi, istoricii, numai un punct dintr'o dezvoltare, care, cu cât este mai lungă, cu atât este mai interesantă și mai inteligibilă. Cum se face că, în momentul de față, tinerii profesori de Universitate au o adevărată plăcere, nu numai să acopere de injurii pe cei cari i-au creat sufletește și tot așa și în ce privește situația pe care o au, dar, în același timp, să se arunce cu toată patima, și cu atât mai puțină dreptate, — și la Academia Română am dovedit zădărnica complectă a acestor aserțiuni și am arătat că Mihai Viteazul trebuie admis ca fiu al lui Petrașcu-cel-Bun, — la asemenea afirmații atât de dăunătoare și cunoștinții istoriei și educației pe care o primesc tinerii cari se găsesc pe băncile Universității și cari, în învălmășeala aceasta cumplită de neamuri de acum, în care fiecare națiune caută să îngusteze, să scadă, să distrugă, dacă poate, pe celelalte națiuni, trebuie să intre în luptă cu o credință tare în valoarea neamului lor de-a lungul vremurilor, în însemnătatea acestui neam în momentul de față, în putința acestui neam, nu numai de a se împotrivi oricui îl atacă, dar a merge mai departe în îndeplinirea urșitelor sale? Cum se face de se ajunge la astfel de păreri?

Cineva îmi va spune: este dorința de a fi cineva original. Este foarte adevărat că ființa omenească se face și de râs din dorința de a se afirma, de a fi văzută, de a fi cunoscută, de a fi prețuită, într'un sens sau altul, de a sări deodată mai multe scări, de a se găsi la o înălțime care, în împrejurările obișnuite, se capătă cu multă muncă, — unii suie aceste scări cu picioarele, alții în genunchi, și până la sfârșitul vieții sângeră genunchii de greutatea cu care au supt aceste trepte.

Am zice că este și o aplecare spre perversitate, care firește că există acum. Luați literatura din timpurile noastre, care mă îngrozește chiar în ce privește pe acei reprezentanți ai ei cari sunt lăudați la radio. Mi se pare că a fost lăudat unul în această seară, d. Arghezi, ale cărui descrieri ale amorului pisicilor în copacii din fața Patriarhiei constituie fără

îndoială un titlu de glorie pentru acest mare biruitor al lui Eminescu, și d-lui nu se mulțamește să înfățișeze cum sunt pisicile atunci când sentimentul le cuprinde în așa fel încât uită buna educație, dar și noi trebuie să luăm o învățătură dela acestea și, dacă nu nemerim singuri, atunci trebuie să vie un om de geniu care în pagini inspirate să ni arăte că aceasta este calea pe care trebuie să meargă umanitatea, — și câte orori care nu se pot spune pe nume apar în cărți tipărite luxos și de multe ori înfățișate cu o pecete pe care trebuie să o respectăm și să nu o punem ori, unde, pe orice carte a oricui!

Este o perversitate plăcerea omului pentru liniile strâmbe, pentru sunetele stridente, pentru mirosurile rele, pentru senzațiile de tact neplăcute. De sigur că și noua tendință istorică face parte din această categorie.

Dar este și altceva. Este o lungă desvoltare a unei anumite direcții din spiritul societății românești care a dus firește aici, care a dus, într'o formă nouă, fără învățătură și fără talent, sau cu mult mai puțină învățătură și aproape fără talent, la rezultatul la care aceiași școală, când era represintată de oameni cu foarte mare învățătură, perfect disciplinați, cu atitudine socială impecabilă, cu o prezentare împotriva căreia nu se putea zice nimic, impresionând cu desăvârșire, și pe lângă aceasta cu un talent care nu se putea contesta, nu putea duce.

Să pornim mai de departe, să răscolim trecutul culturii, științei, literaturii românești și al spiritului public care s'a format supt influența unor anumite personalități, care acestea vor apărea, nu în ele însele, ci în acțiunea pe care au exercitat-o asupra societății. Să facem, prin urmare, cu toată liniștea, dar, dacă permiteți, și cu toată cruzimea, analiza acestor stări de spirit succesive pentru ca să vedem de ce am ajuns unde am ajuns.

A fost o vreme, prin anii 1860—1870, când era încă un curent fericit, care a adus foarte mare folos poporului românesc, un curent, să zicem; romantic. Astăzi se socoate că romantismul este o insultă. Când trivialitatea este o laudă, atunci fără îndoială că romantismul, care poate fi foarte înalt și foarte nobil și insuflă de cele mai frumoase idei, poate fi tratat cât de aspru, uitând un lucru că noi — înțeleg: întreaga lume

cultă, — trăim acum într'o epocă de neo-romantism. Acum câțiva ani de zile, s'a făcut istoria romantismului. Literatura și-a schimbat în multe țări forma, fiindcă se trece peste materialitatea fără ideal și se întoarce cineva la o viață sufletească în care idealul este foarte sus, în care avântul este foarte puternic, în care operele pot fi exagerate, dar o operă exagerată este așa chiar fiindcă este literatură sau artă, și literatura și arta sânt totdeauna exagerate. Idealul este exagerare; merge omul până unde poate, dar trebuie să i se arăte ceva pe care se știe foarte bine că nimeni nu-l va putea atinge, însă el trebuie să fie acolo pentru ca lumea să se încreadă și să meargă până la punctul unde se poate opri.

Dar fără romantism Românii din Ardeal ar fi rămas o adunătură de preoți de sate, foarte puțin ridicați de-asupra credincioșilor lor ca învățătură, știind doar ceva mai mult decât cetitul, scrisul și operațiile fundamentale, ar fi rămas niște șerbi, niște oameni fără drepturi în țara în care generații dintre ai lor luptaseră și cu asprimea pământului și cu amenințările dușmanilor și cu apăsările sociale. Dacă n'ar fi exagerat, dacă n'ar fi trecut dincolo de țință în producția lor un Samuil Micu, un Șincai, un Petru Maior, evident că această parte așa de importantă, așa de iubită din poporul nostru nu s'ar fi ridicat acolo unde s'a ridicat în curs de numai două generații. Ce erau Românii din Ardeal înainte de școala ardeleană dela 1760—1820? Iar, după ce acest ideal a atras privirile tuturor și a făcut pe cei mai zdraveni să meargă după lumina lui, au ajuns Ardelenii, Românii din Ardeal, nu numai să fie un element de cultură, dar să fie în unele privinți învățătorii noștri cei de aici, căci curentul acesta a trecut și la noi și de sigur că niște idealisti romantici și exagerați au fost aceia cari l-au transplatat la București.

Acum de sigur că un romantic ca spirit, de și un clasic în ce privește forma, a fost și Asachi, care a venit cu învățătură dela Viena, din Italia și a făcut să scânteie înaintea unei societăți care atâta vreme trăise fără niciun fel de țință mai înaltă ideale de acelea care au regenerat. Așa a fost crescută toată frumoasa generație moldovenească prin care s'a pregătit Unirea și, la sfârșit, prin urmașii lor, Unirea aceasta a fost realizată cu admirabilul sacrificiu al Moldovei. O generație întreagă a fost

deprinsă cu această idee că țara care a fost nu va mai fi, că Scaunul de Domnie nu va mai avea niciodată Domn și că aceia ce fusese odinioară un organism de sine stătător va fi o provincie puținel neglijată în viața mai puternică a țării întregi, în care acum o parte așa de însemnată a poporului românesc putea să trăiască într'o altă libertate și cu alte perspective decât înainte.

Generațiile acestea, cea dela 1840, cea din apropierea Unirii dela 1859, și-au făcut fără îndoială toată datoria și nimeni nu s'ar fi convenit vre-odată să le arunce un cuvânt de blam, fiindcă oamenii aceștia cari trăiau în împrejurări așa de neobișnuite și cărora li se cerea o sfortare eroică, sublimă, n'au făcut ceia ce face cineva într'o țară formată, așezată, care își are toate rosturile ei, și, deci, îți observi fiecare cuvânt, îți măsoari puterea glasului, începi de nu știi câte ori o propoziție, și, când faci știință, o treci prin nu știi câte site, nu cumva să se strecoare un element personal care să dăuneze adevărului.

Este foarte adevărat că dela o bucată de vreme în societatea aceasta dela noi au fost anumite scăderi. Romantismul acesta, îmbătrânit, puținel veșted, a fost reprezentat, — fără ca el să piardă valoarea sa intrinsecă, care rămăsese — de oameni mai slabi. Natural că nu a mai avut aceiași înfățișare, ci a putut fi considerat cu sentimente, de ironie, de glumă în care trebuie să se amestece însă totdeauna două lucruri: un simț de relativitate, — să nu crezi că înaintașul dumitale mai puțin fericit avea datoria să facă lucruri pe care d-ta le poți face tocmai pentru că înaintașul mai puțin fericit te-a ținut pe umerii săi, — și, al doilea, această critică trebuie făcută cu un sentiment de adâncă pietate umană, — fiindcă oamenii aceștia erau tot așa de buni ca și aceia cari i-au criticat, au avut intenții tot așa de nobile ca și cei mai bine înzestrați și mai bine pregătiți din generația care a urmat. Dacă ei s'au împiedecat în drumul lor, trebuie să te uiți nu numai la vigoarea lor, dar și la tot ceia ce li-a stat în drum și care putea fi une ori de așa natură, încât și picioarele cele mai zdravene și resortul de oțel al trupului să nu poată merge în linia frumoasă pe cari o doriau.

Dacă generația aceasta dela 1860—70, adevărat generația

mai în vârstă, aceia care se cerea înlocuită, căci împrejurările cer ca orice generație de la o ubcată de vreme să fie înlocuită cu altă generație, care o moștenește, care îi mulțamește și după aceea merge mai departe, a fost mai slabă, aceasta se datorește la anumite motive pe care vi le voi arăta foarte ușor. Înainte, oamenii de frunte de la noi se formaseră la școlile din străinătate. Școlile din străinătate de sigur că erau mult mai bune, fiind răzimate pe munca atâtor generații libere, decât școlile făcute de noi în țară. Școlile acestea Dumnezeu știe cu câtă greutate le-am înjghebat și la ce elemente uneori foarte puțin pregătite ne-am adresat: inima ținea locul minții și mai ales al acelei discipline a minții, al aceluși simț de autocritică, ce nu se poate dobândi decât cu foarte multă osteneală. Învățătura la Sf. Sava, cu profesorii de acolo, la Academia Mihăileană, cu profesorii cari se întâmplaseră să fie acolo, era altceva decât ce putuse culege înainte de aceasta Lazăr la Universitatea din Viena și Asachi tot la școlile înalte din Viena și la instituțiile asemănătoare din Italia.

Iată, luați pe câțiva dintre dâșii, luați, de exemplu, pe unul care este caracteristic în această privință, pe care l-am atacat și noi și i-am observat greșelile, dar totdeauna cu oarecare măsură și, chiar când am întrecut măsura, ni-am dat noi înșine samă că era o greșală care putea fi evitată, Vasile Alexandrescu Urechiă. Să ne gândim la duelul dintre Urechiă și Titu Maiorescu, duel din care Maiorescu a ieșit de sigur învingător. Veți vedea că duelul a mers numai până la un punct, și pe urmă a intervenit viața și anumite combinații de interese, așa că Urechiă cel luat în sfârșul biciului pe la 1870 a ajuns să fie amic și colegul V. A. Urechiă de la București, primit la „Convorbiri Literare“ cu foarte mare plăcere; se schimbaseră împrejurările, și acele interese se amestecaseră în socotelile raționalismului așa de crud și de aspru la început.

Dar gândiți-vă ce putuse învăța Urechiă la Academia Mihăileană, în ce condiții de copil sărac, fără niciun fel de sprijin, pe urmă trimes în străinătate fără conducător, fără călăuză, fără niciun program. Mulți dintre d-voastră nu știți care erau condițiile în care pe vremuri se trimeteau bursierii peste graniță. Întăiu plecau aproape cu totul nepregătiți. Pentru mine a fost o uimire că am găcit ceva din ceia ce trebuia

să urmez în străinătate, de și apoi am avut un sentiment de mândrie când am văzut că pot răspunde la lucruri pe care nu le învățasem, față de colegii miei de la Paris cari nu știau să răspunde la lucruri pe care le învățaseră. Gândiți-vă care era programul: când se dădea programul, și care era valoarea acestui program. Mie mi s'a spus, când am plecat în străinătate, că trebuie să urmez cursurile dela vre-o douăzeci de școli înalte. Vă puteți închipui că, dacă m'aș fi ținut de aceste cereri ale Ministerului, ar fi trebuit de dimineată până seară să nu fac altceva decât să mă cobor din tramvaiu, să intru într'o sală de cursuri, și pe urmă să alerg la celalt capăt al Parisului ca să ascult un curs cu desăvârșire deosebit. Am avut destulă minte, la cei nouăsprezece ani abia împliniți, cât să aleg o singură școală la care am învățat și din care m'am ales cu ceva, — nu chiar cu așa de mult, fiindcă unul dintre tinerii aceștia a cheltuit, într'o broșură de peste cincizeci de pagini, o pagină întregă ca să arăte că undeva am scris „30 Februar“ și prin urmare eu nu știu că luna Februar nu are treizeci de zile. Vă puteți închipui ce este cu 30 Februar: trebuie să fi fost o greșeală de tipar, neobservată, dar aceasta vă arată care este seriozitatea acestor domni.

Așa s'a dus și Urechia, s'a dus la Madrid. Școala superioară de istorie nu este una dintre cele mai strălucite nici acum; vă puteți închipui ce era școala aceasta de retorică, de fraze prin anii 1850. S'a întors de acolo cu ceva mai mult decât învățase la Academia Mihăileană, dar poate mai mult cu o povară decât cu un bagaj științific literar care să se poată întrebuința. De altminteri cine a mers pe urmă s'a găsit în același mediu și s'a întors cu același folos.

„Junimea“ din Iași, dușmana acestor înapoiști, a produs foarte puțin în materie de știință: însemnătatea ei este în domeniul literar și într'un anumit domeniu, înțeles într'un anumit fel, al literaturii, nu în orice literatură și până la orice înălțime. S'a făcut încercarea de a-l pune pe Eminescu ca un element oarecare, știu eu! lângă Teodor Șerbănescu și lângă poetul Naum, de altfel un om foarte respectabil, dar una este Eminescu, alta Șerbănescu și alta așa de iubitul meu fost coleg și confrate la Universitate și Academie, Naum. Dar n'au creat mare lucru în domeniul științei junimiștii. Ei

bine, unul dintre cele mai mari triumfuri a fost când s'a descoperit o greșeală de latinește în dedicația unei cărți a unui profesor din Iași, pe care l-am avut și eu pentru limba română, dar ținea un singur curs în fiecare an, care începea cu lauda poeziei populare — „poesia populară ca o pasăre din cracă în cracă“; de rest nu-mi aduc aminte, dar cred că nu mai era nimic, ci tot felul de ciripituri, — Andrei Vizanti, care a scris o carte despre Veniamin Costachi, a ajuns director al Teatrului din Iași, unde l-a cuprins o puternică pasiune pentru o persoană mult mai tânără decât dînsul și de pe urma acestei călduri de pasiune s'a topit și tot ceia ce cuprindea casa de fier a Teatrului Național din Iași, așa încât, când a văzut Vizanti că nu mai este nimic înăuntru, a plecat și s'a dus în America, unde a dispărut. Era un om mare, voinic, cu figura cam țigănoasă, cu un glas foarte profund și care la examen învârtia niște ochi însângerați, mai ales asupra părții femeiești care se prezinta pentru așa ceva. S'a descoperit într'o dedicație a lui: „hunc opus“... Ce descoperire extraordinară și ce mare bucurie la „Convorbiri literare“, că nu știe acorda Vizanti *opus*, care este neutru, cu pronumele demonstrativ! Dar aceasta nu l-a împiedecat pe Vizanti de a face carieră: era să fie și ministru de Instrucție și își anunțase un program revoluționar; pe urmă însă a intervenit nenorocirea pasională de care v'am vorbit. Vizanti învățase la Madrid, ca și Urechii.

Tot la Madrid a învățat însă și fostul meu profesor, așa de bun, care m'a ajutat așa de mult la începuturile mele, Ștefan Vârgolici, cel d'întâiu care a spus că se poate alege ceva din mine, dar a profetisit rău, căci trebuia să adauge; se poate alege până la o momentului când vor ajunge la o oarecare vârstă dd. Panaitescu și Giurescu; trebuia un termen, nu o garanție pe o viață întregă. Vârgolici a învățat la Madrid, dar și la Paris, de unde s'a întors însă cu cunoștințe mult mai temeinice, fiind un foarte bun profesor de limba franceză, știind și latinește foarte bine, fiind profesorul nostru de această materie la Școala Normală Superioară, Vârgolici, intrat la „Convorbiri“, s'a dus deci la Paris, unde a primit și altă învățătură, așa că s'a schimbat ceva în pregătirea lui culturală; dar el era cu mult mai tânăr decât Urechii, fiind însă din aceeași generație cu Andrei Vizanti.

Era foarte ușor să râzi de neajunsurile acestor oameni pregătiți așa de slab, duși fără nicio îndreptare în străinătate, întorși de odată, în lipsa de oameni, pentru a fi așezați la catedre universitare.

Sau, în altă direcție, erau tineri, cum a fost cineva pe care mai târziu l-am văzut cu toții îndeplinind într'un chip foarte onorabil funcțiile de ministru al României la Roma, Vasile Gheorghian, care a fost și ministru în țară. El învățase la școala din Botoșani, fiind fiu de preot de acolo, învățase undeva și la Iași; dar ce lectură europeană putea să aibă! Făcea versuri foarte slabe și, omul a avut bunul simț să nu mai continue. Dar, iarăși, ce triumf pentru membrii „Junimii“, pentru colaboratorii de la „Convorbiri literare“, când l-au prins pe Vasile Gheorghian cu comparații proaste sau cu un cuvânt care nu era la locul lui!

Era o școală a „Junimii“, și vă voi spune ce trebuie să credem despre reprezentanții acestei școli, despre valoarea permanentă pe care o păstrează și despre iluziile unei valori care s'a adaus îndoit, întreit și împătrit peste ceia ce au însemnat într'adevăr. Când am scris „Istoria Literaturii Românești“, am luat scrisele fiecăruia, și părerea pe care o exprim în această seară, nu este părerea cuiva căruia nu-i plac ochii junimiștilor, nu este nici părerea cuiva amestecat în altă politică, ci părerea cuiva care a întrebuințat doi ani pentru a răscoli toată această veche literatură, cu dorința foarte onestă și sinceră de a vedea ce este fiecare, dar și cu curajul necesar pentru a spune atât cât este cineva și nici mai mult sau mai puțin decât atâta. Aceasta cu toată eleganța de formă care se impune și cu toată pietatea care vine dintr'o bună educație, pentru că mojiția degradează și cel mai înalt talent și cea mai adevărată știință.

Alături de acești reprezentanți ai școlii vechi pe care școala nouă dela 1870 voia s'o distrugă, mai era ceva.

A răsărit la noi pe neașteptate, venind de dincolo de Prut, un om curios, care a rămas așa până la sfârșitul vieții sale, așa zice chiar că această curiozitate făcea o parte esențială din ființa lui. Nu ar fi fost interesant, nu ar fi fost el însuși fără această curiozitate care vine și din rasa amestecată ce era în el. E vorba de Hașdeu, care avea o ascendență polonă, poate și rusească; avea și o ascendență ebraică în ce privește pe una

dintre femeile din care venia. El răsărise așa cum îl făcuse această rasă amestecată, cum îl făcuse învățătura pe care n'o primise într'o școală disciplinată, cum erau școlile din Europa centrală și din Europa apuseană, ci în cutare înaltă școală de provincie din Rusia, în care și ideile cele mai bizare și cugetările personale cele mai nebune și visurile cele mai atrăgătoare, dar cele mai nesănătoase, se amestecau cu știința. Hașdeu fusese și în armată, trăise într'un mediu rusesc ca acela pe care îl putem cunoaște prin romanele lui Tolstoi și Turgheniev și Dostoievski și, hrănit acasă la dânsul cu gândul că familia lui nu este alcătuită numai din mari boieri, dar că este domnească și are drept la tronul Moldovei, a apărut la Iași în calitate de pretendent. Învățase extraordinar de mult, prinsese multe din dreapta și din stânga: o comoară de învățătură cum rar i se poate găsi părechea într'o țară. Pe lângă aceasta, formidabil, înspăimântător de inteligent, cu o dorință de a crea lucruri noi, de a face descoperirile cele mai extraordinare și neașteptate, având ca un fel de pasiune bolnavă de a spune altfel decât toată lumea, chiar de a construi o casă întregă fără a întrebuința nici o singură cărămidă care să poată rezista în adevăr la potrivirea cu ciocanul, cum se face totdeauna înainte de le pune să intre într'o clădire.

Un reprezentant cu totul superior al rasei noastre, care biruise toate rasele cealalte dintr'însul, într'u cât el ajunsese a avea un suflet românesc, și a venit la noi spre a desăvârși acest suflet. Un astfel de om se tratează totdeauna cu un adânc respect, și, prin simpatie, ajung naturi de acestea, cu anumite elemente anormale, să părăsească anormalitatea, pentru a intra în acea sănătate, în acea normalitate a unei societăți în care vin să aducă astfel o zestre așa de scumpă.

Aceștia erau oamenii: produsul școlii dela Sf. Sava la București, produsul Academiei Mihăilene, plus ceva european, și în fine ce putuse apuca din anume locuri fenomenul acesta extraordinar care era Hașdeu.

Nu trebuie să uităm un alt factor care era la Iași, asemenea cu care fusese ceva la București, dar cine fusese la București părăsise capitala principatului muntean și trecuse în Moldova. Este vorba de spiritul ardelenesc care fusese reprezentat la București într'o formă patriarhală de omul acela așa de bun,

aşa de blajin, care se confundă oarecum ca fel de manifestare cu societatea munteană de la 1830—1840 şi care este Elovian Aaron.

Dar după aceia venise un om aspru, de o energie rudă, un deschizător de cale, cu un braţ neobosit în a sfărâma stâncile dinainte-i, un om cu un crez roman nezguduit, care aştepta şi era sigur că va veni ziua să vadă Roma înviind din nou pe malul acesta de vasalitate şi semi-întunec al Dunării. Acela era August Treboniu Laurian. Se poate râde şi de August şi de Treboniu şi de Laurian, poate să se gândească cineva la satul ardelenesc cu nume vulgar în care s'a născut, se poate gândi la societatea umilă în care a crescut, la neajunsurile unei filologii căpătate cine ştie cum prin Italia şi la istoria care începea în Alba Longa ca să ajungă la Domnia lui Cuza-Vodă, dar care este omul care înaintea unui astfel de caracter, de credinţă şi de eroism, să nu aibă sentimentul de respect cuvenit?

Şi era altul, şi la el nu e vorba de valoarea ştiinţifică, foarte discutabilă, nici de talentul literar, pe care nu l-a avut niciodată, nici de darul de expunere, pentru că la dânsul vorbia caracterul, nu îndemânările de vorbă, vorbia fiinţa întreagă, tot trecutul lui, toată lupta pe care o purtase, toată credinţa pe care o adusesese cu dânsul: Simion Bărnuţiu. El predicase în Câmpia Blajului evanghelia libertăţii pentru Români de acolo, el îi trezise din nou la viaţă; pribeag, trecuse în Moldova aspru ca un Roman, nemilostiv cu sine şi cu alţii; trecuse într'o credinţă care putea să fie greşită, dar era tare, şi care întăria pe oricine se apropia de dânsa. Simion Bărnuţiu a fost un mare educator al întregii tinerimi din Moldova.

Şi de odată înaintea lor a răsărit cine? Eu ţin s'o spun mai ales acum, când serbările de la Iaşi pentru Academia Mihăileană, printr'o dibace potrivire a câtorva oameni mai în vrâsta şi a altora, naivi, cari s'au luat după dânsii, caută să se transforme într'un fel de gloriificare a Junimii, de la Titu Maiorescu, atât de vrednic de respect fără îndoială prin partea pozitivă din opera lui, dela Titu Maiorescu deci, până la d. Tzigara-Samurcaş, fostul prefect de poliţie pe vremea ocupaţiei, azi director al „Convorbirilor literare“, succesor al lui Iacob Negruzzi, şi până la d. Meissner, fostul preşedinte al Camerei care a dat în judecată pe Ion Brătianu fiindcă,

făcând războiul, a trădat interesele țării, pe care le reprezintă d. Meissner. Apoi nu ajunge să-ți dea Dumnezeu optzeci de ani încheiați pentru ca să se uite orice din trecutul duminic, și eu nu mă închin lui Maiorescu în același timp când mi se cere să mă închin d-lui Tzigara-Samurcaș, fostul prefect de poliție, și d-lui Meissner, președintele Adunării care a pecetluit ca trădătoare ridicarea în arme a României pentru a ajunge scopurile sale.

Veți vedea d-voastră ce coadă, cu doi C și doi P, face „Junimea“ până în momentul de față, veți vedea câtă legătură există între acești domni și între cei cari la 1870 au luat de piept pe Bărnăuțiu ca ignorant pentru a-l arunca jos dela catedra universitară din Iași, cari și-au făcut râs de nemetodicul Hasdeu, care știa singur mai mult decât toți membrii „Junimii“ strânși împreună, cărora li se părea că August Treboniu Laurian este o stafie ieșită din nu știu ce mormânt îndepărtat. Au venit câțiva oameni cari s'au alcătuit într'o societate și societatea aceasta, „Junimea“, a scos „Convorbirile literare“, revistă foarte slabă la început, căci nu creatorii „Junimii“ au dat literatura „Junimii“, ci așa-numita literatură a „Junimii“ a venit de aiurea: din Ardeal, de la Eminescu, de pretutindeni, și a găsit un loc unde să poată publica, un loc unde era o ortografie convenabilă, unde era un cerc literar care primia bine, unde era Vasile Alecsandri, care nu este întemeietor al „Junimii“, ci care a venit pe urmă, dar unde, după un obicei junimist, se cultiva zeflemeaua, care a veștejit și a uscat atâtea suflete de tineri în mai multe generații. Când venia Alecsandri, Alecsandri, mare poet, încunjurat de o așa de întinsă și meritată popularitate, boier bogat cu moșie la Mircești, prieten al lui Cuza-Vodă, ministru, și pe lângă aceasta deprins să nu tolereze niciun zâmbet și cerea de jur împrejurul lui o perfectă bună cuviință fără care nu l-ar mai fi văzut cineva acolo, atunci era liniște la „Junimea“; nu se mai continua vechiul obicei de Universitate germană, nu se mai băteau cu pernele, nu se mai spuneau anecdote care au făcut reputația lui Caragian, traducătorul în prosă al „Odiseii“, dar, îndată ce pleca Alecsandri, spectacolul acesta de kneipă germană se relua și nu închidea omul bine ușa fără ca asupra lui însuși, măcar la ureche, să zboare toate ironiile.

La „Junimea“ cine era la început? Era fiul lui Costachi Negruzzi, Iacob, pe care l-am cunoscut la Academie, l-am prețuit, — se schimbase cu desăvârșire, nu mai sămăna ce fusese în cele d'întăiu timpuri, — dar Iacob Negruzzi nu era un mare talent literar; aceasta n'a pretins-o nici el, deși și-a publicat operele complete și noi le-am primit cu sentimentul de bună cuviință cu care se primește o astfel de producție literară a unei epoci încheiate. Era pe lângă dânsul un număr foarte restrâns de tineri: era Leon, fratele lui Iacob Negruzzi, mult mai inteligent, oricum mai talentat decât fratele său, era Mișu Cornea, care făcea poezii în românește și franțuzește cu o valoare destul de relativă. Și în mijlocul lor a răsărit Maiorescu.

Maiorescu de unde venia în acel moment, ce știa, ce putea, ce voia și ce a făcut? În momentul acela erau două școli germane în Europa, — după atmosfera influențată înainte de toate de spiritul însuși al societății germane din ambele locuri. Era Viena, și era Berlinul. Dar între Viena și Berlin era o foarte mare deosebire, pe care nu știu s'o fi însemnat cineva, și mai ales în legătură cu literatura și cultura noastră, dar încerc a o face eu în această seară. Berlinul zburase, cu toată Germania, foarte sus în domeniul metafizicii, în care se făcuseră niște construcții ideologice de o înaltă poezie epică, nu ca scheme, ci ca ideale înaintea cărora s'a oprit toată lumea cu admirație. Când o societate face așa ceva într'o generație, generația următoare este obosită și desgustată. Cel din urmă dintre marii filosofi germani, Schopenhauer, murise, și doctrina lui era foarte discutată, nu se bucura de cine știe ce mare popularitate, când a mers în Apus Maiorescu. Acesta era fiul unui adânc credincios al doctrinei naționale, al unui romantic care până la sfârșitul vieții sale s'a hrănit cu visurile cele mai înalte ale poporului său și care-i părea fiului, cu toată pietatea pe care de sigur că a avut-o pentru el, îi părea foarte demodat, și Maiorescu a zâmbit totdeauna cu privire la numele dat de tatăl său, Titu Liviu, și pe Liviu l-a sacrificat ca să nu preteze la ridicol. Maiorescu a învățat la Theresianum în Viena, printre prinți și aristocrați, într'o școală unde a fost și un viitor chediv al Egiptului. Eu n'am intrat în această școală, dar am locuit câțeva vreme lângă Theresianum și vedeam populația școlară distinsă de acolo: solemnitate, respect

extraordinar pentru formă, grijă de eleganță în orice manifestare; dar ideal, credință? Nimic. Iosefinismul, nu catolicismul, care totdeauna este viață, ci opoziție față de catolicism după tradiția epocii iosefine. De acolo a trecut la Berlin, la Berlinul desgustat de orice metafizică, și neavând un singur mare scriitor în anii aceștia când se făceau romane sarbede și o poezie numai ca să se zică: totuși mai curge ceva din izvorul vechii inspirații. S'a întors cunoscând multe lucruri, dar numai în anumite domenii. Din toți zeii de odinioară păstra unul, singur; zeita Rațiune, credința îngustă, mărgenită, meschină, care proclamă că totul este dominat de rațiunea umană, că orice nu poate intra într'o formă silogistică n'are valoare, ba n'are nici dreptul de a trăi, că o lume de abstracție, strânsă în categorii logice, numai aceia trebuie să domine societățile omenești — instinctul, amintirile de trecut, sentimentul mijirii unei lumi viitoare, acestea sunt copilării față de cea ce este clar prezentat, într'o formă abstractă, matematică, de o uniformitate deplină. Deci reflexivitate în domeniul poeziei, care în acțiune și în scris este cu mult mai presus de rațiune, și a introduce rațiunea în acest domeniu înseamnă a-ți bate joc de rațiune, deranjând-o când o introducem unde nu are ce căuta; în același timp înseamnă a sfârâma toată grația, tot misterul poeziei. Dar nu era vina lui; așa era lumea unde a învățat. S'a întors cu o cărticică pe care eu am cetit-o, — dar așa de puțină lume o cunoaște. — „Ceva filosofic într'o formă pe care s'o poată înțelege oricine“, vulgarizare a rămășițelor unei metafisice moarte, comercializarea, am zice, a acestui praf de doctrină.

La Viena era cu totul altceva, fiindcă Viena era capitala unui Imperiu în care trăiau națiuni vii care se luptau pentru înaintarea lor, și în Universitatea din Viena, până la sfârșit, a răsunit ceva din aceste lupte naționale care sunt fenomene organice de dezvoltare a unor popoare reale, și, de aceea, cei cari au învățat la Viena, cari au trăit acolo erau cu totul altfel decât cine fusese la Theresianum, trecuse la Berlin, dăduse o raită prin Paris, se instalase în Iași și aici, la douăzeci și ceva de ani, s'a instalat ca judecătorul bătrânului Bărnăuțiu, ca măturătorul tuturor resturilor de credință romantică de origine ardeleană și ca batjocoritorul exaltărilor în nori ale lui Hasdeu.

Acesta a fost momentul cultural de la Iași din 1870 și Maiorescu a avut convingerea că a învins. A învins, pentru ce? *A învins pentru că nu era un public*, care publicul acela trebuia să înțeleagă, dar trebuia să și simtă; trebuia să aibă sentimente de venerație și pietate, și știind pe cine și ce trebuie să cruțe. A învins, fiindcă bătrânul Bărnăuțiu zdrobit s'a întors înapoi în satul lui ardelean ca să moară, fiindcă, apoi, elevii lui erau oameni slabi, produse ale Academiei Mihăilene, — și ce se putea face cu dânșii? Fiindcă o lume învățată în străinătate și disciplinată în străinătate nu stătea în fața grupului de la „Junimea“, fiindcă Hașdeu era cu totul ireal, fiindcă lupta lui era numai o împroșcare de fulgere momentană, iar apoi, după ce răsese bine pe socoteala dușmanilor, îi era absolut indiferent ceia ce se petrece și în școală și în societate, în sfârșit Hașdeu s'a dus la București și aici s'a apucat de alte lucruri, iar „Junimea“ a rămas stăpână la Iași. Aceasta este *fasa d'intâiu*.

Acum vă întreb pe d-voastră care binevoiți să mă ascultați cu o atenție pentru care vă mulțămesc așa de mult: nu vedeți d-voastră o asemănare între 1870 și 1936? Nu vedeți d-voastră și acum catedre care represintă o lungă și eroică luptă pentru cultura românească și pentru creșterea și înălțarea țerii prin armele acestei culturi, nu vedeți d-voastră anii îngrămădiți asupra acelora cari și-au servit țara în acest fel, și nu vedeți d-voastră alături produsul școlii noastre, mai ales a școlii de după războiu, care poate să deie o opinie publică și oameni a căror valoare științifică nu este totdeauna de primul rând? Și nu vedeți d-voastră, precum Maiorescu venise de la Theresianum, de la Universitatea din Berlin, de la Universitatea din Paris ca să turtească pe bietul Urechiă, să-și rîdă de cei șaptezeci de ani ai lui Bărnăuțiu și să considere ca nebun pe genialul Basarabean debarcat la Iași, nu vedeți d-voastră tot așa oameni de douăzeci de ani, sau trecuți puțin de treizeci de ani, cari au făcut o bună pregătire în străinătate în școlile întemeiate de acela chiar de care își permit să-și bată joc, într'o formă pentru a cărei calificare eu nu găsesc terminii potriviți cu decența acestei adunări care mă ascultă?

Numai cât, vedeți d-voastră, între ce a fost atunci, pe la

1870, și între ceia ce este acum, este o deosebire. Această deosebire i-am spus-o cândva lui Maiorescu însuși, și am povestit aceasta și undeva într'o carte a mea de grele și dure-roase mărturisiri, la unul din ceasurile cele mai amare ale vieții mele, care se chiamă: „O viață de om“, carte care, azi, mângâiat de câtă înțelegere omenească am găsit în această societate, eu n'aș mai scrie-o, sau aș scrie-o cu mult mai mult optimism decât am scris-o atunci, în durerea izolării mele, când simțiam nevoia de a mă apăra. Acolo am povestit o scenă pe care este bine s'o ascultați și d-voastră, felul cum s'a despărțit de Maiorescu Universitatea din București.

La un moment, în mijlocul nenorocitelor noastre lupte politice, era, din partea unui guvern liberal, Haret ministru și d. Gheorghe Adamescu secretar general. D. Adamescu este un om foarte bine, dar era o deosebire între ministru și secretarul general. Și, fiind guvernul liberal la putere și Maiorescu, care făcea altă politică, fiind foarte doritor de a răsturna guvernul liberal, i s'a comunicat, supt iscălitura d-lui Gheorghe Adamescu, că, deoarece a refuzat să facă parte din nu știu ce comisie — noi nu suntem obligați să participăm la comisii: se poate întâmpla să refuzăm; în legea învățământului nu este ceva prevăzut în această privință, — a fost trecut la pensie din oficiu; de altminteri împlinise și vârsta de șaptezeci de ani. Maiorescu a venit la Consiliul Facultății și ni-a prezentat adresa — nu era un cuvânt de mulțămire, ci două rânduri și jumătate, pe care le văd, și dedesupt respectabila iscălitură a d-lui Adamescu — și ne-a cerut satisfacție. Satisfacția pe care o voia el era punerea în grevă a Universității — evident că noi n'am fi bătut pe profesorii cari ar fi voit să vină — și răsturnarea guvernului. Natural că m'am împotrivit; am spus: scoaterea la pensie din oficiu e dreptul ministrului, însă despărțirea de un om ca Maiorescu, care ilustrase atâta vreme catedra sa, trebuie făcută în împrejurări solemne. Părerea mea a fost primită, și s'a numit o comisie; și eu, care nu eram în cei mai buni termeni cu Maiorescu, am fost pus în această comisie. M'am apărat spunând că nu locuiesc în București — pe vremea aceia locuiam la țară, — că n'am hainele care-ți trebuie când te înfățișezi la un fost elev al Theresianum-ului și coleg al viitorului chediv; nu poți merge cine știe cum la un

ministru de atâtea ori, viitor președinte de Consiliu; m'am luptat cât am putut să nu merg, dar am fost silit să merg. Au mers rectorul, care era Constantin Dumitrescu-Iași, decanul, care era prietenul și cumnatul meu Ioan Bogdan, și eu. L-am căutat în căsuța care se ruinează acum în Str. Mercur, căsuță plină de opere de artă dubioase și foarte puțin comodă de locuit, dar omul abstract poate locui oriunde și silogismul se găsea foarte bine în salonul de acolo. Am intrat acolo și Maiorescu ne-a primit foarte grațios; de exemplu lui Dumitrescu-Iași i-a făcut complimentul: „d-ta, care ești un om așa de harnic“, dar toată lumea știa că excelentul Dumitrescu era icoana însăși a vieții de boem. Lui Ioan Bogdan i-a spus: „acum d-ta te amesteci în lucruri filosofice, pe când ești filolog“, și Ioan Bogdan a luat lucrul în serios, dar a amintit că a avut o misiune pedagogică în Germania, răspunsul i-a fost primit cu acel zâmbet al lui Maiorescu și acel gest, pe care nu le poate uita nimeni dintre acei cari l-au cunoscut.

La mine s'a întors și mi-a spus: „sunt zece ani de când nu ai stat pe scaunul cutare“, — liber să stau pe ce scaun vreau și să vizitez pe cine vreau. Este adevărat că mai târziu, când m'am amestecat în viața politică și am vorbit la Teatrul Liric, unde era și Maiorescu, am intrat iarăși în această casă, și am revenit chiar, ca să amintesc că era vorba să mi se dea în samă direcția „Epocei“, — eu eram pe atunci la „Sămănătorul“. N'am putut găsi mult timp pe Maiorescu, dar, într'o seară, văzând luminile aprinse, am intrat înăuntru, am văzut pe colegul meu Pangrați așezat foarte comod într'un fotoliu, o masă întinsă, și Maiorescu m'a primit întrebându-mă ce caut: „Pentru „Epoca“, unde aveam să fiu director și este cineva care-și bate joc de „Sămănătorul“ condus de mine“.

Și atunci mi-a spus: „aceasta este literatură, iar noi facem politică“. „Dar, dacă nu ați fi făcut literatură, nu ați fi ajuns unde sunteți în politică“. După aceia mi-a atras atenția că este o masă solemnă, prin urmare eu nu am ce căuta, trebuie să plec, iar eu i-am dat explicația că n'am avut nici-o intenție să reclam un tacâm pentru mine.

Dar acestea sunt lucruri de mai târziu. Atunci, când cu demisia lui Maiorescu, am primit complimentul că n'am ocupat acel scaun, pe care trebuia să-l ocup într'un chip aproape

permanent. Dar, cum ceilalți tăceau și Maiorescu a spus că el nu consimte să primească nici-o solemnitate universitară, că nu vrea să aibă a face nici cu Universitatea, nici cu Ministeriul, nici cu profesorii, nici cu studenții, cu nimeni, fiind adânc jignit, atunci, fiind încă mai vioiu decât acum, cu toți cei șasezeci și patru (de ani trecuți, eu m'am ridicat și, cu toată diferența de vârstă, am spus: „Domnule Maiorescu, d-voastră ați făcut multe lucruri în țara aceasta, dar ați fi făcut d-voastră și prietenii d-voastră mult mai mult decât atâta, dacă ați fi crezut în această societate, dacă ați fi iubit-o și respectat-o, pe când din generație în generație v'ați râs de dânsa, și, nu știu ce era când ați venit, dar acum vă pot asigura că societatea pe care o aveți înaintea d-voastră nu merită acest dispreț“. Atunci Maiorescu s'a ridicat adânc mișcat, cu fața înbușorată, a pus mâna pe inimă și a spus: „și crezi d-ta că noi aici, în inimă, n'am avut nimic?“. Am răspuns: „păcat că o aflăm așa târziu; până acum nimeni n'ar fi crezut că a fost acolo ceva“. După aceia mi-am luat pălăriile și ne-am dus acasă.

În momentul acela eu conduceam „Sămănătorul“, de care râd toți Argezii aceștia, amicii pisicilor din copacii din fața Patriarhiei. „Sămănătorul“ pe vremea aceia însemna un mijloc de a trezi poporul românesc, de a-i da încredere în dânsul, de a-l face să afirme că are o cultură, că această cultură servește un ideal și că pe baza acestui ideal o să făurim țara aceia mare și întreagă.

Eu știu cum am fost noi primiți la început: zeflemeaua înfloria în presă, în conversații; pretutindeni glume cu privire la oamenii cari-și închipuiau că represintă o literatură nouă, că deschid drumuri necălcate în știință, că răspândesc o conștiință (de sine a poporului românesc. Ni s'a spus că aceasta ar putea să fie o primejdie. Nu ni-a păsat. Știți, lucrul cel mai greu nu este să înfrângi pe un adversar serios. Sunt două feluri de dușmani foarte periculoși, pentru cari trebuie să-ți încordezi toate puterile: acela care nu discută, ci rânjește și, al doilea, prostul care nici măcar să rânjească nu poate: nici nu înțelege cu mintea și nici nu are atâta temperament cât să poată crea sau înțelege ironia. Eu am dus lupta la început cu cei cari rânjiau și duc lupta acum cu cei cari nici măcar a rânji nu știu, umblând cu armele proaste din casa pe jumă-

tate ruinatedă unde a locuit marele maestru al silogismului și stăpânul raționalismului, Maiorescu.

Dar veți zice: cum s'a ridicat din nou, astăzi, școala aceasta junimistă? Aceasta este partea din urmă a expunerii, și, cum vedeți, cu toate glumele datorite unei tinereți care nu se poate birui, a mea, cu toate acestea este metodă și, când lucrurile acestea vor fi tipărite, se vor putea urmări la lectură cum se urmărește orice expunere, să zicem științifică, literar-științifică. „Sămănătorul“ a fost, o bucată de vreme, stăpân pe sufletul întregului tineret, nu numai aici, dar în Ardeal, în Bucovina până și în Basarabia a pătruns. Imi aduc aminte că, neputând să strecor dela o bucată de vreme „Sămănătorul“ în Ardeal de-a dreptul, îl treceam prin Bucovina, pentrucă pe atunci — și așa a fost totdeauna, — între Ungaria și Austria era o deosebire de legislație în ce privește scrisul: din Ungaria nu te putea da afară ca persoană, dar îți putea opri cartea, în Bucovina era altfel: cartea nu ți-o putea opri, dar te putea da afară pe d-ta. Și natural că, atunci când am fost expulzat din Bucovina, n'am mai putut intra nici pe calea cealaltă a Ardealului, dar cu cartea mea și cu revistele pe care le conduceam era altfel: eu trimeteam cărțile în Bucovina și de aici treceau în Ardeal, în afară de cazurile când găsim mai comod a-l trimete de-a dreptul în Ardeal, punând „Sămănătorului“ tot felul de titluri cum erau: „Primăvara“, „Vara“, „Toamna“, „Iarna“, „Ianuar“, „Februar“, până ce s'au mântuit toate lunile anului și pe urmă la capăt puneam numai numărul revistei, Nr. 1, Nr. 2 ș. a. m. d. Ungurii erau foarte legali: ca să oprească o revistă trebuiau să facă anumite forme și, până ce făceau formele pentru un anumit titlu, mergea așa și, când vedeam că formele s'au făcut, schimbam titlul. Eu voiam să vă arăt răsunetul acestei reviste, a „Sămănătorului“, unde se adunaseră cei mai buni scriitori ai generației noastre, și tineretul de atunci a devenit militant și așa a intrat în luptă, și i-a ajutat Dumnezeu să biruiască pentru dânsul și pentru binele poporului întreg.

O a doua opoziție s'a ridicat împotriva spiritului dela „Sămănătorul“, care, acesta, nu era raționalist, ci, dacă voiți, era romantic dar nu în sensul romantismului lui Hasdeu: era idealist, ideologic, era activ și bătaios și gata de a înfrunța

toate primejdiile, pentru a-și duce lupta mai departe. Pe de o parte s'a ridicat vechiul socialism dela Iași, socialismul dela „Contemporanul“, al fraților Ion și Gheorghe Nădejde, și, pe de alta, raționalismul junimismului.

În general curente care străbat o societate par că au dispărut într'un moment, dar uitați-vă mai bine și veți vedea că ele au intrat în pământ, fac o bucată de drum în întunec și de odată iese supt alt nume la iveală. Socialismul acesta s'a premenit puțin, sub conducerea cuiva care a dat cea mai scandaloasă atitudine de trădare în timpul războiului — și are nerușinarea să și-o laude și acum într'o serie de volume scrise în așa fel, încât numai un gust public stricat poate să le cetească și să le aprecieze; am întrebat pe o Basarabeană foarte inteligentă ce zice de stilul romanelor domnului dela Bucov, ale d-lui Stere și mi-a răspuns: „În literatura rusească erau sute de romane rusești exact de aceeași valoare, la care nu se uita nimeni“.

Socialismul a revenit deci în forma nouă, „poporanistă“, dată de cineva care trecuse Prutul, venind dintr'o vagă Siberie cu condiții foarte îndulcite și cu anumite retractări care au permis întoarcerea înapoi la vatră și care poposise în Iași, el, revoluționarul, răsturnătorul de tronuri, la bătrânul A. D. Holban, cel mai înțepenit conservator care a existat vreodată și la care acest apostol al revoluțiilor viitoare a găsit o pâine și un tacâm luni întregi de zile. Nu l-a supărat de loc conversația lui A. D. Holban, pentru ca pe urmă, trecând prin multe ipostase, să ajungă acolo încât, în uniformă de colonel român, s'a pus în serviciul armatei dușmane și a chemat la dezertare pe luptătorii noștri de pe front.

Aceasta era „Viața Românească“, și se putea găci încotro va ajunge cel ce mergea pe un astfel de drum. „Viața Românească“, era nenațională, legată de țărani și, în genere, de omul de jos în calitate de țăran, de omul de jos pentru clasa căreia îi aparține, nu pentru națiune, care cuprinde și alte clase și clasele acestea foarte strâns legate trebuie să lupte pentru un bine care se revarsă asupra tuturor. „Viața Românească“ dela Iași a mâncat încetul cu încetul pe colaboratorii „Sămănătorului“, care nu plătia, pe când — să nu se supere amicul meu dr. Angelescu, care nu știe nimic din aceste socoteli — la Iași

mai era și clubul care acoperia deficitul, pe când dincoace nu era niciun club, prin urmare nu se putea acoperi un veșnic deficit.

Pe de altă parte au înviat „Convorbirile“. Vechile „Convorbiri“ se mutaseră la București, se împăcaseră cu Urechia și Hasdeu, pentru că oamenii făceau acum politică și politica aceasta a dat și un an de guvernare junimismului. Junimismul acesta, cu un program foarte mare, avuse o foarte mare calitate care se simte și la urmașii de acum ai lui. De sigur că el reprezintă o atitudine morală, cum se vorbește și acum în criticile Școlii Noi. Doar noi suntem atacați, nu numai pentru că suntem ignoranți și nu știm câte zile sunt în Februar, dar și pentru că suntem niște înșelători, niște falsificatori fără „valoare morală“. Acesta este procedeul vechiului junimism, unde fiecare era îmbrăcat într'o strălucitoare chiurasă din care plecau fulgere asupra imoralității celorlalți. Dar, dacă era vorba de un loc de ministru în străinătate sau de alte avantagii, chiurasa se lăsa acasă la București în dulap, și cu un mic bagaj mergea cel numit și îndeplinia funcția foarte onorabilă și bine retribuită acolo unde incultul guvern liberal găsisse că poate trimete și adversari politici. Oricine a fost amestecat în viața politică știe că a existat acest junimism politic parazitar, care, în momentul când a ajuns la guvern, se uita dela o înălțime enormă la bieții oameni cari într'un moment fuseseră buni și ei de ceva, pentru ca, pe urmă, când au căzut, să revină din nou la o atitudine care sămăna cu cea parazitara, dela început. Dar, evident, când ești așa, pierzi toată „poza“ și tot prestigiul dela început.

Junimismul părea mort. Dar de odată, după războiu, ne-am trezit cu „Convorbirile Literare“ refăcute, cu un îndemn către toată generația nouă de a veni acolo, și cu o critică stăruitoare, care nu-și alegea mijloacele, o critică personală împotriva celor dela „Sămănătorul“. Sunaseră trâmbițele pentru ca urmașii răposaiților de odinioară să vină din nou, hrănindu-se din aceiași cultură românească pentru a ajunge în felul acesta, dacă dă Dumnezeu, dacă ajută și zeița Rațiune, la situații care nu s'ar putea căpăta altfel.

„Convorbirile“ au mers dela unul la altul, până ce s'a găsit un om care în domeniul științii a făcut descoperirile cele mai mari și, pe lângă acestea, în alt domeniu, a făcut durerosul

sacrificiu de a procura armatei germane (toate plapomele de care avea nevoie, lăsând pe Bucureșteni înveliți cu un simplu cearșaf, până când și acesta ar fi necesar ca să acopere trupurile armatei de ocupație. Ce poate fi mai moral decât d. Tzigara-Samurcaș conducând „Convorbirile Literare“ și având, în momentul acesta, oameni foarte de ispravă din toate părțile, cari, în lipsa de disciplină a timpului nostru, se îmbulzesc la „Convorbiri Literare?“. Aceasta înseamnă, sub raportul literar, a se ținea de vechiul sistem junimist parazită. Pentru că socot că numărul abonamentelor plătitoare trebuie să fie foarte restrâns și numai deosebitele Ministere știu micile jertfe pe care, grație unor anumite legături, trebuie să le facă pentru ca glorioasa revistă, sub conducerea perfectului cavalier literar-științific d. Tzigara-Samurcaș, să-și prelungească zilele!

Dar junimismul mai cere și altceva. Nu se mulțamește cu literatura puțințel practică și cu avantajile politice care nu-i displac, ci, precum vechiul junimism aprecia pe liberali atunci când puteau să-i dea misiuni și să-i creeze situații, noul junimism s'a dus, după atitudinea din timpul războiului, când la redacția ziarului din Iași se expunea vederea, menită să ne înspăimânte, a lui Petru al Serbiei rătăcind în munții Albaniei, ceia ce însemna: „așa să vă văd pe toți gonind în cine știe ce văi ale Carpaților, fiindcă ați făcut războiul“, să se înscrie în partidul care are în frunte pe generalul care a ținut moralul trupelor noastre și pe care îl încunjura fanatic iubirea meritată a ostașilor, mareșalul Averescu. Ce este mai natural decât domnul Meissner în partidul mareșalului Averescu?

Și, pe de altă parte, cum era un mare nume, numele lui Ion Brătianu, ce putea fi mai natural decât ca Giureștii și Pănaiteștii noii generații să se înscrie în micul partid al fiului lui Ion Brătianu, care, de altminteri, se găsește alături de mareșalul Averescu, uitându-se un singur lucru că acei cari se adăpostesc în acest vechiu cort glorios vin din aceeași tabără morală ca acei care au cerut (darea în judecată a lui Ion Brătianu, fiindcă a făcut războiul.

Prin urmare, cultură cu d. Tzigara-Samurcaș, întrebându-și pe cine se oferă și zicând că meritul este al continuării școlii dela Iași, și politică pe numele lui Ion Brătianu și cu chipiul glorios al mareșalului Averescu, după buna datină a

parazitismului de odinioară, iar, față de ceilalți, întrebuințarea silogismului dibaciu, a raționalismului neiertător, a căutării de contradicții, a șicanei de amănunte, exact mijloacele pe care „Convorbirile literare“ pe la 1870 le întrebuințaseră față de cei cari li displăceau, pentru ca, a doua zi, dacă interesele personale erau altele, să li se recunoască acelorași oameni și știință și talent.

Aceasta am vrut s'o dovedesc.

Impotriva manifestării organice integrale, plină de sentimentul încrederii, de optimism a unui popor, care este așa făcut, — acestea sunt însușirile cele mari ale poporului românesc, — o școală de negare, o școală de cârtire, o școală de ofensă, considerând interesul național ca o pată de câte ori interesul național poate să fie servit prin mărturisirea onestă a unui adevăr care poate servi o țară și un popor și nu înțează pentru aceasta niciun moment de a fi adevăr.

